Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
октябрь
3
пятница
№ 232 (13232)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

ИДЕЙЛИГ БҮЗҮРЕЛГЕ КИЖИЗИДЕР

Ниитилел хөгжүлдезиниң темпилери, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргеледири чоннуң идей-политиктиг бышкан чоруундан дыка улуг чергези-биле хамааржыр. Марксисчи-ленинчи теория-биле чепсегленген, ону практикага ажыглап, чаа ёзу-биле угаап база ажылдап билир арга-шинээлиг специалистерни белеткээринге чугула рольду дээди өөредилге черлери ойнап турар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ниитилел эртемнериниң кафедраларының сорулгалары — октябрь 1-де, Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга ажыттынган Бүгү-эвилел чөвүлел хуралының киржикчилериниң кичээнгейиниң төвүнде.

Эштер **М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, М. В. Зимянин, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, А. Н. Яковлев, И. В. Капитонов** оларны чыылганнар адыш часкаашкыны-биле уткааннар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчилери, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ның, партияның крайкомнарының болгаш обкомнарының секретарьлары база эртем болгаш өөредилге черлериниң килдистериниң эргелекчилери, эртемденнер, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, чурттуң кол дээди өөредилге черлериниң ректорлары болгаш партия организацияларының секретарьлары чөвүлел хуралдың ажылында киржип турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары **М. С. Горбачев** чөвүлел хуралды ажыткан. Ооң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны үзе кирип турган.

(Төнчүзү 2-ги арында).

Эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Хүндүлүг эштер!

Чүнүң-даа мурнунда силерге партияның Төп Комитединиң өмүнээзинден байыр чедирерин болгаш силерниң чөвүлел хуралыңарга чедиишкиннерни күзедим. Бис ону улуг ужур-дузалыг деп санап турар бис.

Үе амыдыралдың бүгү таларынга инициативаны, чогаадыкчы чорукту негеп турар. Төөгүнүң эң-не кыска хуусаазының иштинде шиитпирлеттинген турар ужурлуг бодунуң чаазы болгаш хемчээлдери-биле деңнээр чүве чок улуг сорулгаларны ол илип үндүрген.

Дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче, совет ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алырынче угланыышкынны боттандырып чорудары — идейтеоретиктиг ажыл-чорудулганы идепкейжиттээнде, хөгжүп орар социализмниң ниитилел харылзааларын сайзырангайжыдар талазы-биле практиктиг хемчеглерни эртем талазы-биле мыналыштыг хандырбаанда болдунмас деп быжыг бүзүрелди Төп Комитет барымдаалап турар.

Пролетариат бодунуң хосталгазын баррикадаларга чаалап алырының мурнунда-ла, ол бодунуң тергиилелиниң тургустунуп келгениниң дугайын угаан-бодалдың элээн хөй тиилелгелери-биле чарлай бээр деп, бодунуң үезинде Маркс биле Энгельс бижээннер.

Амгы үеге хамаарыштыр мынчаар чугаалап болур бис: бистиң ниитилеливистиң шынар талазы-биле чаа байдалынга чедеривистиң мурнунда угаан-бодал талазы-биле улуг тиилелгелерни чедип алыр, теория талазы-биле, амыдыралдың чаа болуушкуннарын болгаш чорудулгаларын чогаадыкчы ёзу-биле медереп билип алырынга улуу-биле бурунгаарлаар ужурлуг бис.

Теория чүгле келир үеде социал болгаш политиктиг угланыышкынны тодарадып алырынга херек эвес. Ол биске бурунгаар базым бүрүзүнге херек. Кандыг-даа практиктиг улуг айтырыг, бир эвес ол теория талазы-биле ханы сайгартынмаан болгаш үндезилеттинмээн болза, шиитпирлеттинмес. Теоретиктиг ажыл-чорудулга боду социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң эң чугула шимчедикчи күштериниң бирээзи. Эде тургустунуушкунуң эң чугула чепсээ болур.

Теоретиктиг бодал чүнүң-даа мурнунда социализмниң амгы үе-чадазының онзагай чүүлдерин, 2000 чылга чедир болгаш оон соңгаар үеде ооң шынар талазы-биле чаа байдалды чедип алырының аңгы-аңгы чадаларын долу болгаш ханы ажыдар ужурлуг. Ол амгы үениң делегейниң объективтиг байдалын эртем аргазы-биле көргүзер ужурлуг.

Бо бүгү бөдүүн эвес айтырыглар-дыр. Оларның чүгле бирээзин ап көрээл. Бистиң эмге-сорулгавыс кижиниң бүгү талалыг хөгжүлдезин болур, ол дээрге кижилерниң өзүп турар материалдыг болгаш угаан-бодал херегцелдериниң улам долгаду-биле тандырар дээш ол. Маңаа материалдыг дешпилге, угаан-бодал болгаш моральдыг чедиишкиннер-биле деңге чедип алдынган болуру чугула.

Бир эвес кижиде болгаш ниитилелде угаан-бодалдың мөзү-шынарның эге чүүлдери кошкай бээр болза, алыксаашкыннар, хоннерниң эт-сеткил чүдүүр чорууктуң күштелириниң, кижиниң иштики сеткил-сагыжы четпейтей бээриниң чайлаш чогуп дуржулгадан билир болгай бис. Херегцелдерниң бедииринин дүрүмү чаңгыс талалыг болгаш алачайгаар болбас дээрзин моон илдең. Мында нарын айтырыг, кончуг чугула айтырыг бар. Ону амыдыралдың болгаш кижиниң сайзыралының бүгү факторлары-биле катай дүүштүрүп тургаш шиитпирлээр херек.

Чаа калбарып турар эде тургустунуушкун ниитилел эртемнериниң бүгү системазынга эң харысалгалыг социал чагыгны кылып турар. Амгы үениң амыдыралының материалдыг бүдүрүкчү күштериниң болгаш бүдүрүлге харылзааларының, социалистиг өнчүнүң, кооперацияның, улустуң бот-башкартынылгазының болгаш демократияның диалектиказының дугайында, ниитилел медерелиниң хөгжүлдезиниң, таарымчалыг эвес болуушкуннарның чылдагааннарының база оларны ажып эртериниң оруктарының болгаш оон-даа өске хөй чүүлдерниң дугайында бистиң билиивисти байлакшыдары негеттинип турар.

Бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдери, мурнакчы технологияларны ажыглаары, бүдүрүлге харылзааларын шынар талазы-биле сайзырангайжыдары, ажыл-агый чорударының болгаш эргелеп башкарарының хевирлерин өскертири дээш бистиң демиселивиске экономика эртемниң өөп турар салыышкынынга партия ынанып турар.

Ол чокка дүргедээшкин, кол факторну — кижи факторун «киириштирери» болдунмас.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, теоретиктиг фронтуну идепкейжидерин СЭКП ТК эң чугула сорулга кылдыр көрүп турар. Ол болза бистиң стратегиявыстың чарылбас кезээ, соңгаарладып болбас болгаш объективтиг негелде болур. Ол орукка хөй чүүлден ойталаар, хөй чүүлдү катап эгелээр ужурлуг.

Чүнү мынча дээрим ол?

XXVII съездиниң программалыг документилеринде, «Коммунист» журнал дугайында СЭКП ТК-ның чоокта чаа доктаалында обществоведениени эде тургузарының дугайында чугаалаан. Ооң чугула айтырыгларлыг угланыышкыннарын, ындыг ажылдың тодаргай оруктарын болгаш методтарын төлевилээн. Ол айтырыгларны силер маңаа чугаалажып көөр силер.

Ол талазы-биле бодумнуң бодалымны чугаалаксадым. Чүнүң-даа мурнунда, мен бодап көөрүмге, чугаа эртемниң бодунуң иштинге-даа, оон калбак — ниитилел болгаш кижи төрелгетен хемчээлинге-даа ниитизи-биле обществоведениениң өскерли берген ролюнуң болгаш ужур-дузазының дугайында болур ужурлуг. Ниитилелде боор турар ханы, шынар талазы-биле өскерилгелер, революсчу деп чугаалап болур өскерлиишкиннер, чүгле чаңгыс обществоведениениң бодунуң аңаа-ла эде тургустуушкунун эвес, харын өске эртемнерниң талазындан-даа, ниитизи-биле ниитилелдиң талазындан-даа аңаа хамаарылгаларга элээн үндезин өскерилгелерни негеп турар.

Бистиң амыдыралывыстың эде тургустунуушкунунуң үезинде, ооң чаартынып турар үезинде идеяларның, психологтуг байдалдарның, угаан-бодалдың болгаш аажы-чаңның чидиг, чамдыкта ажык эвес, ынчалза-даа эптешпес демисели чоруп турар. Эрги чүве тулчуушкун чокка дужуп бербес, янзы-бүрү хоозун кажарлаашкыннар-биле амыдыралдың өскерлиишкиннеринге таарыштынып алырының чаа хевирлерин ол тып ап турар. «Дүргедээшкин», «эде тургустуушкун» деп билиишкиннерниң безин чаа чүүлүн болгаш революсчу алыс утказын уштуп октап, ону үези эрткен догмаларның болгаш чаңгыс аайлаан чүүлдерниң иштинге сыңырарын чамдыкта оралдажып турар.

Ынчалза-даа бөгүнгү чорудулгаларны эрги формулаларга дүүштүрүп болбас. Амгы үениң амыдыралының диалектиказын көргүзүп турар чаа түңнелдерни ажылдап кылыры чугула. Ол чүүлдерни чүгле чогаадыкчы байдалга кылып болур. Алыс шынның дилээшкиниң чүгле аңгы-аңгы бодалдарны, дискуссияларны болгаш саналдарны тулгаштырып, мурнуку стереотиптерни үреп тургаш боттандырар херек.

Ынчангаш чаа идеяларны илип үндүрерде дидим болгаш инициативтиг болуруну эргежок чугулазының дугайын онзалап демдеглеп турар бис. Ынчангаш партия бөгүн «алыс шынның үезинин» дугайында, амыдыралга-даа, ону өөренир болгаш ооң айтырыгларын боттуг база ажыктыг шиитпирлээр ужурлуг эртемге-даа шынны балыткааарының дугайында айтырыгны чидиг-биле тургузуп турар ужуру-даа ында. «Кижилерниң аас-кежиинче орукту» дилеп тывары күзеп турар кижи бүрүзүнүң баштайгы хүлээлгези — боттарын төөретпези, бар бүгү чүүлдерни ажыы-биле миннип шыдаар хире дидим болуру» деп, Ленин демдеглеп чораан.

Бистиң шуптувустуң шиңгээдип алыр ужурлуг чаа бодалывыс ол — ол дээрге диалектиктиг бодал-дыр, а диалектика дээрге, К. Маркстың бижээни дег — «чүнүң-даа мурнунга сөгүрбес болгаш бодунуң мөзүзү шүгүмчүлекчи болгаш революсчу» болур. Бо шынарлар база марксизмге «бүгү-нити болгаш чугаажок» (Ленин) хамааржыр.

Бөгүн ниитилел эртемденнериниң мурнунда тургустунган сорулга — амыдыралдың негелделеринден хоорулгап бүгү чүүлдерни ажып эртери. Обществоведениениң бүгү фронтузун практикаже шиитпирлии-биле эргилдирери биске эргежок чугула. Бистиң партийжи съездивис айтырыгны ынчаар тургускан. Силерниң чөвүлел хуралыңарның ажылы база бо угланыышкын-биле болурунга бүзүрээр мен.

Дараазында чүүлдү немей демдеглекседим: теория биле практиканың харылзаазын быжыглаары — ниити кыйгырыг эвес-тир. Ол дээрге — обществоведениениң эде тургустунуушкунунуң дүлгүүрү, эртемденнерниң, башкыларның ажылының принциви-дир.

База бир чүүл: практика — билиг алыышкынның үндезини болгаш алыс шынның үнелел барымдаазы-дыр. Ону бис шагда-ла шиңгээдип алган бис, студентилерни аңаа өөредип-даа турар силер. Ынчалза-даа теория биле практиканың харылзаазы дээрге — диалектиктиг харылзаа деп үргүлчү барымдаалап турар бе? Теоретиктиг сорулгаларны практиктиг сорулгалардан хоорул болбас, ынчалза-даа теорияны, фактыларны аңаа-ла бүрүткээри-биле база болуп болбас. Теория практиканы мурнаар, болуушкуннарны калбаа-биле хапыладыр көөр ужурлуг, «кедизинде болур чүүлдерни» көрген турар ужурлуг.

Хөделиишкиннерниң чаңчыл болган аргалары «дузалавайн баар» черге, мурнуку дуржулга болгаш практиктиг, тывынгыр чорук чогуур сүмени берип шыдавас черге, принципиалдыг чаа шиитпирлер, чаңчылчываан ажыл-херектер эргежок чугула черге эртем, теория солуттунмас ужур-дузалыг.

Аныяктарның бот-тускайлаң, чогаадыкчы ёзу-биле бодаар арга-шинээн хевирлээринге, кижизидеринге, ептередиринге эртем база херек болуп турар.

Дорт болгаш ажык-биле мынча дээр мен: ниитилел эртемнерин башкылаарының амдызында бар тургузуу болгаш хевирлери, методтары бистиң догматизм, амыдыралдан хоорук чорук деп адаар чүүлдеривиске элээн идиг болуп турар. Амыдыралдың бүгү-ле таварылгаларынга ажыглаттынып болур рецептилерни «бүгүдеге билдингир» чүүлдерден дилээринче түткүл белен чүве харар чорукта, угаан-бодалдың чогаадыкчы дилээшкининден эвес, а нити чүүлдерни бодал чок шээжилеп алырындан тыптып турар.

Белен чүве доктаадыр, шээжилээр чоруктарга бодамчалыг сайгарар чорукту Ленин удур тургузуп чораан болгай. Ниитилел эртемнериниң башкылаашкынында даады-ла бо чүүлдер четпейн турар.

Элдептиг мындыг чүүл тургустунуп келген: амгы үениң эртем ёзузу-биле билип алыышкынында эң солун болгаш хандыкшылдыг чүүлдер — кижи болгаш ниитилел, оларның сайзыралының хоойлулары, чөрүлдээлер, аңгы демисели, чаа делегей тургузуу, кижи төрелгетенниң идеалче чүткүлү, угаан-бодал дилээшкиннери болгаш чегениишкиннер, чедип алдынган алыс шын болгаш күш-ажылчы тургузуушкунуң маадырлыг чоруу чамдык **лекцияларда, өөредилге номнарында-даа чалгааранчыг, сүзүн чок, ёзу барымдаалаан чүвелер болу берип турар.**

Ооң уржуундан марксизм-ленинизмниң ёзулуг бүдүжү, ооң сагыш-сеткил база угаан-бодал талазы-биле бүгү хандыкшылдыг чүүлү чидип турар, а марксизм-ленинизм дээрге кижиниң нарын угаашкынының шыңгыы болгаш дээжизи болгай, ук бодалда күш-ажыл кижилериниң бүгү-ле мерген угааны болгаш хинчээ, кедергей улуг дуржулгазы, оларның эки келир үеге идегели сиңниккен.

Бөгүн, чаа ёзу-биле бодаарынче болгаш ажылдаарынче партия кыйгырып турар үеде **өөредилгениң болгаш кижизидилгениң чорудулгазын хөй талага болгаш чаазы-биле тургузары эргежок чугула.**

Чугаа хамыктың мурнунда чогаадыкчы чорук дугайында, ниитилел эртемнерин башкылаарында догматиктиг методтарны болгаш методикаларны чайладырының эргежок чугулазының дугайында болуп турар. Программаларны эде тургузар, чаа лекцияларны белеткээр, өөредилге номнарын чаартыр херек, эргим эштер.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ам база диалектиканы, кайы-бир чүүлдүң азы болуушкунуң бүдүш-шынарын, бодалдың болгаш билип алыышкынның хөгжүлдезиниң чөрүлдээлери дамчыштыр ажыдар, ооң методун ажыглаар херек. Ол принципти дээди өөредилге черлериниң программаларының база ниитилел эртемнериниң башкылаашкын методикаларының үндезининге киирери чугула, оларга бөгүнгү амыдырал сиңниккен турар ужурлуг. Ол семинар кичээлдеринге кол чүүл, бот-тускайлаң шиитпирлээр арганы, алыс шынны илередир маргылдааны тывылдырар кол чүүл болур ужурлуг. Аныяктарны өөредириниң болгаш кижизидериниң чогаадыкчы чорудулгазынга эргежок чугула чүүл — монолог эвес, а диалог болур ужурлуг.

Аныяктарның марксисчи-ленинчи кижизидилгези ханы бодалдарның, дилээшкиннерниң болгаш өөрүшкүлүг тывылышкыннарның, ажылдыышкыннарның, бети дээрге чүгле боттарынга ажылдыышкыннарын түңнели болуру биске чугула болур турар. Ынчан ол бүзүрел бодунуң медерел билип алганы, бергелеп туруп чедип алганы чүүл болур, ындыг болганда ёзулуг быжыг, чурттаарынга болгаш ажылдаарынга дузалаар чүүл апаар.

Бистиң бо үевисте, шыңгыы өскерилгелериниң үезинде, эртемниг үзел-бодалды хевирлээринге ниитилел эртемнерин башкылаарының ужур-дузазының дугайында айтырыг кончуг чугула болуп тургустунуп келген. Мында чаа айтырыглар, сорулгалар бар бе? Бар деп бодаар мен.

Кижи төрелгетенниң эртем болгаш техниктиг күчүзүнүң өзүлдези, делегей чергелиг айтырыгларның чидигленгени, кижи төрелгетенниң дең-шилгезиниң боттанырынга база Чер кырында амыдыралга удур күштелип турар айыыл — олар милитаризмниң болгаш агрессияның империалисчи политиказының уржуу болуп турар—ол бүгү чүүлдер үзел-бодал талазы-биле чаа айтырыгларны тургузуп база эргилерин эде көөрүн хүлээндирип турар.

Амгы нарын, чөрүлдээлиг, ынчалза-даа харылзашкак амгы делегейге чүвениң ужурун тодарадып билири — бойдустуң хайыралы эвес-тир. Тускай мергежил эртемнерин-даа шиңгээдип алырга, ол ооң-биле кады келбес. Ол мергежилге келир үениң специалистерин өөредир херек. Мировоззрение дээрге делегей дугайында нити медээлериниң түңү эвес болгай, Ол дээрге аңгыларның медереп билген эрге-ажыктары болгаш идеалдары, хоойлу-дүрүм болгаш мөзү-шынар нормалары, социал приоритеттер болгаш гуманныг үнелиг чүүлдер — кижиниң амыдыралга бодун ап чоруурунуң шугумун тодарадыр бүгү чүүл. Ооң ниитилелге болгаш бодунга харысалгалыг хамаарылгазы-дыр.

Обществоведение кол сорулганы — совет кижиниң угаан-бодал мөзү-шынарларын, ооң идепкейлиг хамаатыи туружун хевирлээр, ооң үүле-херектерин тодарадыр сорулгазын канчап-даа уттуп болбас ужурлуг.

Эртем-техниктиг дешпилге кижи төрелгетенниң техниктиг күчү-шыдалын аажок улгаттырган. Ол күчү-шыдалдың бир кезиин амгы үеде инженерге, конструкторга, эртемденге бүзүреп тывысхан. Байдалдар негеп келгенде, ол ону канчаар ажыглаптарыл, шын шилилгени кылып шыдаар бе?

Бо дээрге эң кол айтырыг-дыр. Ынчаарга ол айтырыг специалистерниң үзел-бодалының уг-шииндек хамааржыры чигзиниг чок, ындыг болганда, силерниң ажылыңардан, эштер, дыка улуг чергелиг хамаарылгалыг.

Ниитилел эртемнериниң башкыларынга специалистер белеткелиниң талазы-биле кайы хире улуг харысалга онаажып турар-дыр!

Силерниң студентилер-биле өөредилге болгаш кижизидилге ажылыңардан келир үениң инженерлери болгаш агрономнары, башкылары болгаш эмчилери амгы эртемниң дээди чедиишкиннериниң деңнелинде билиглерни, профессионал билдилиин идейлиг бүзүрел-биле, политиктиг бышкан чорууну-биле, бедик мөзү-шынарлыы-биле, социал идепкейлиг чоруу-биле каттыштырары дыка улуг хамаарылгалыг.

Эргим эштер!

Бистиң үевис чүгле бедик, харын кончуг шыңгыы деп чугаадан болур мен, негелделерни салып турар эвес, а харын садым-чаланны илередиринге, аргаларны болгаш талантыларны херек кырында ажыглаарынга кызыгаар чок аргаларны берип турар.

Тывынгыр, чогаадыкчы, эде тургузуганың мурнуку одуруунда чорул турар кижилерге орук ажык, олар үре-түңнелдиг ажылдаар база эки чурттаар кылдыр чер болганга ажыл-херекти ынчаар тургузар херек. Бо бүдүрүлгеге-даа, эртемге-даа, уран чүүлге-даа, ниитилел амыдыралының ажыл-чорудулгазының бүгү адырларынга-даа хамааржыр.

Эртем-техниктиг оккур хөгжүлдениң үезинде кижиниң угаан-бодал болгаш эртем аргалары ниитилелдиң эң чугула, бодунуң бүдүжүнүң талазы-биле шуут төңчү чок курлавыры апарып турар. Ынчангаш дүргедээшкинниң төөгүлүг сорулгаларын шиитпирлээри ол курлавырны шын, хумагалыг болгаш дээштиг ажыглаарындан дыка улуг хамаарылгалыг. Ону мобилизастаарынга **дээди школаның эртеми кейгамчык улуг рольду ойнаар хүлээлгелиг.**

Дээди өөредилге системазында эртем чадаларлыг болгаш аттарлыг бүгү эртемденнерниң барык чартык кезии ажылдап турар. Ындыг болзажок, олар эртем-техниктиг болгаш социал дешпилгеге үениң негелдезинге дүгжүп турар салыышкынны киирип турар деп чугаалап болур бе? Ажыы-биле чугаалаарга, чок! Дээди өөредилге черлериниң эртеми ниитилел мурнунга ам-даа улуг өрелиг боор артып турар.

Бистиң ниитилеливистиң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг, улуг хемчээлдиг болгаш үр хуусаалыг программаларын шиитпирлээри ниитилел, бойдус болгаш техниктиг эртемнериниң тоолзлекчилериниң кады ажылдажылгазын быжыглаваанда боттанмас деп чүвени силерге сагындырыксай-дыр мен. Эмин эрттир, эң кызыы специализация, билиглерниң өске адырларында чедиишкиннерни херекке албазы бүгү эртемниң, ооң иштинде обществоведениениң хөгжүлдезинге амгы үеде шыңгыы доктар боор турар. Экономикада ышкаш, эртем болгаш өөредилге талазы-биле ведомство кызыгаарларын шиитпирлии-биле үрээр херек, чүгле дээди өөредилге черлериниң, академиктиг болгаш адырлар эртемниң аразында эвес, а харын оңоң «департаментилерге» үстүнген дээди өөредилгениң бодунда доктарларны үрээр апаар.

Бо бүгү болгаш өске-даа айтырыгларны, чүнүң-даа мурнунда ажыл-херектиң эрге-ажыы дээш сагыш салып, дидими-биле тургузар болгаш шиитпирлээр херек. Ынчан обществоведениениң-даа эде тургустунуушкуну шапкын боттанып апаар. Ынчан ниитилел эртемнери амыдыралдың негелделеринге, практиказга чоок апаар. Ынчан обществоведениениң башкылаашкыны үре-түңнелдиг болгаш дээштиг болур.

Төп Комитет силерге идегеп турар, силерниң белен эвес болгаш ниитилелге чугула херектиг ажылыңарга чедиишкиннерни күзеп турар. Ынчалзажок үениң негелделериниң деңнелинге чедер дээш үндезини-биле эде тургустувар херек.

Бистиң мурнувуста бөгүнде туруп турар кайгамчык нарын улуг сорулгаларның күүсеттиннеринге бүзүреп турар бис: ол бүгүнү кылыр ужурлуг бис, ону кылбайн барып болбас бис, ону албан кылыр бис!

ЧЫЛ ПЛАНЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

Мөңгүн-Тайга район сентябрь 30-те чедир күрүнеге 971,1 тонна эътти саткаш, ол талазы-биле бо чыл планын 103,3 хуу күүседипкен.

«ССРЭ-ниң 60 чылы» совхоз чыл планын ёзугаар 540 тонна эът дужаарын сентябрь төнчүзүнге чедир 563,5 тоннага күүсеткен.

«Мөген-Бүрен» совхоз 400 тонна планныг турган, херек кырында 471,1 тоннаны күрүнеге саткан.

«ССРЭ-ниң 60 чылы» совхозтуң аныяк малчыны Салават Серен-Натпит кадарганы 1089 иргтерни (ортумак деңзизи 51 килограмм) эки семиртип одарлаткаш, күрүнеге 55 тонна 950 килограмм эътти дужаагаш, төлептиг үлүүн киирген.

Б. АДЫГ-ТҮЛҮШ.
Мугур-Аксы суур.

АЖААЛДА ДООСТУП ТУРАР

Районда дүжүт ажаалдазы адакталып турар. Бир дугаарында «Бурунгаар» совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының ажыл-ишчи чоруун көргүзүп, дүжүт ажаалдазын организастыг дооскаш бир гадап-на ортумаа-биле 9,9 центнер дүжүттү ажаап алган. Күрүнеге тараа дужаар планын 2,3 катап хөйну күүсеткен. Ам ук совхозта Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты С. Дүдүпей удурткан бөлүк комбайнерлер «Кызыл тук» совхозтуң дүжүдүн чидириг чокка өй-шаанда ажаап алырынга идепкейлиг киржип турарлар.

Районда «Ленинчи орук» совхоз бир гектардан 14,4 центнерни, «Совет Тыва» — 11,2 центнер дүжүттү ажаап ап, багай эвес түңнелдерни чедип ап турарлар. Ол совхозтар күрүнеге шыгжамырынче дужаар тараа планын 1,6 — 1,8 катап ажыр күүседип алганнар. Ам-даа тараа дужаары уламчылап турар.

Дүжүт ажаалдазын чидириг чок, челиишкинниг доозары-биле кады районнуң механизаторлары келир чылдың дүжүдүнге белеткелдер ажылын, күскү чер андарылгазын, үрезин белеткээрин база чорудуп турарлар.

К. АЛЕКСАНДРОВ.
Каа-Хем район.

ЧУРУКТА: Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң комбайнерлери Валерий Дуваажык биле Рудольф Шырып-оол бо чылдың дүжүдүн ажаажып. Баян-Колда Кара-Булуң шынааларынга ажылдап күзээннер. Бо механизаторлар 600 ажыг га шөлдүң тараазын чидириг чок, кыска хуусаада ажаап алганнар. Олар тараажыларының чарыжының мурнуу олуруунда болуп, бедик көргүзүглерлиг болганнар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРҮП ТУРГАШ

«Совет Тыва» совхозтуң погаажылары бо чылын 50 га картофель шөлүнден багай эвес дүжүттү өстүрүп алган. Бо хүннерде бир гадан ортумаа-биле 101 центнер картофельди ап турар. Ажаалда эгезинден тура ниитизи-биле 32 га шөлдүң картофелин совхозтуң ажыл-ишчилери хол-биле казып, Кызыл хоорайже 236 тонна картофельди чоруткаш, күрүнеге 50 тонна картофель дужаар планын 4,6 катап ажыр боттандырган.

Картофель ажаалдазынга чаңгыс-даа механизм чогу-биле бүгү ажылды хол-биле чорудар ужурга таваржып турар. Ынчалза-даа бо берге байдалдан уштунар арганы совхозтуң удуртукчулары тып шыдаан. Дүжүт ажаап алыр үе келирге, баштайгы 30 га шөлдү совхозта бар бүгү хөй-нити организацияларынга хуваап бергеш, социалистиг чарышты организастап, ооң түңнелдерин үндүрер тускай негелдени ажылдап кылган. Совхозтуң ажыл-ишчилеринден, чурттакчы чонундан чаңгыс-даа кижи ол ажылга хамаарылга чок артпаан. Эрткен он хонуктуң түңнелдерин совхозтуң администрациязы профком-биле кады сентябрь 25-те түңнеп үндүрген.

Бирги черни алган Суг-Бажы ортумак школазының өөреникчилеринге (удуртукчу башкызы Ш. Д. Самбала) 75 рубльдиң шаңналын тывыскан болгаш совхоз төвүнде Күш-ажылчы алдар тугун көдүрген. Дараазында черлерни уруглар садының коллективи болгаш сүт-бараан фермазы алган. Дыка хөй коллективтерниң мурнакчыларынга шаңналдарны тывыскан. Оларның аразында хойжулар А. Оюн, С. Наскыл, ажылчыннар З. Куулар, З. Кендеи, Ф. Салчак, Т. Лопсаң дээш өскелер-даа бар. Картофельди чидириг чокка ажаап алырынга малчыннарның, саанчыларның, суурнуң чурттакчы чонунуң үлүг-хуузу улуг болганын аңаа демдеглээн. Бо бүгү ажылды организастап чорударынга совхозта хөй-нити организациялары идепкейлиг, организакчы чоруун көргүзүп турар.

Түңнелдерни үндүрүп тургаш, администрация, профком, партком, кедээ Совет ам арткан шөлден картофельди чидириг чокка кыска хуусаада ажаап алыр сорулга-биле шалыпчы беш хонукту чарлааш, шөлдерни база катап бүгү организацияларга хуваараан. Школа коллективи ам-даа 5 ганы ажаап бээрин хүлээнген. Ынчангаш совхозтуң ажыл-ишчилери картофельдиң бүгү дүжүдүнүң ажаап алыышкынын бүрүнү-биле бо хүннерде доозар сорулгалыг ажылдап турарлар.

А. КААДЫР-ООЛ,
РАҮК чөвүлелиниң улуг экономизи.
Каа-Хем район.

АЖААЛДАНЫ ДҮРГЕДЕДИР

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозу бо чылын 3718 гектар черге тараа культураларын тараан. Сентябрь төнчүзүнге чедир ооң 2215 гектарының дүжүдү ажааттынган, бир гектар черден-не 11,3 центнер дүжүт алдынган. Тарааларның дүжүткүрү социалистиг хүлээлгеде көрдүнгенинге дүгжүп турар.

Тараа шөлдеринде дүжүдү ажааттынмаан черлер ам-даа хөй. Арткан дүжүттү кыска хуусаада ажаап алыры негеттинип турар.

О. МОҢГУШ.

ИДЕЙЛИГ БҮЗҮРЕЛГЕ КИЖИЗИДЕР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Дараазында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев анаа илеткел кылган. Эш М. С. Горбачевтуң мырыңай чаа бо хуралга чугаазы партияның идеологтуг ажылын чорударынга, чөвүлел хуралдың ажылынга улуг ужур-дузалыг болурун ол демдеглээн. Чоннуң идей-политиктиг кижизидилгезиниң дугайында, марксизм-ленинизм талазы-биле эртем-шинчилел ажылдарын калбартыр база ханыладыр дугайында партияның XXVII съездизиниң шиитпирин боттандырарының оруктары мында айыттынган.

ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда партияның бүгү ажыл-чорудулгазы идеологияны амыдырал-биле сырый холбаарын шиитпирлиг-биле бадыткаарынче, сөс биле ажыл-херектиң карышпас болурунче угланган деп, Е. К. Лигачев уламчылаан. Амгы үеде совет ниитилелдиң боттандырып турары шиитпирлиг эргилдези, алыс утказы-биле алырга, революсчу характерлиг болуп турар. Ону боттандырып чорудар төлээде, үе, курлавырлар, партия биле чоннуң канчаар-даа аажок улуг күжениишкиннери, совет кижи бүгүдезиниң хамаатызы ёзу-биле эрес-маадырлыг болгаш бышкан чоруу негеттинип турар.

Совет ниитилелде болуп турар өскерилгелерниң чайгылыш чок идейлиг үндезини болза революсчу чаңгыс аай өөредиг болур марксизм-ленинизм болуп турар. Ол өөредигниң канчаар-даа аажок улуг чаартыкчы күжү ооң доктаамал чаартынып турар аргалыында, ниитилел хөгжүлдезиниң дугайында ооң ажыткаңы хоойлуларының эртемге үндезилеттинген бадыткалдыында. Бойдусту, ниитилелди, угаан-бодалды шинчилеп көөрүнүң бүзүрелдиг методу-биле, часпас чепсээ-биле марксизм-ленинизм бисти чепсеглеп турар. Бистиң партиявыс, ооң теоретиктиг кадрлары чаа ниитилел тургузуушкунунуң теориязының болгаш практиказының айтырыгларын ажылдап кылырынга эвээш эвес ачы-хавыяалыг. Амгы үениң байдалын анализтээринге материалистиг диалектиканың аргазын ажыглаарының кайгамчык үлегер-чижээн СЭКП-ның XXVII съездизи берген.

Съездиниң чугула түңнелдери чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң чаңгыс аай концепциязында дүүштүртүнген. Амыдыралчы практиканы бадыткаарынга марксисчи-ленинчи теорияның ролю идепкейжээн тудум, социализмниң болбазыраңгайжыышкыны чедиишкинниг боттаныр деп, съезд демдеглээн. Ынчангаш ниитилел дугайында шинчилелдерниң шынарын бедидер сорулга улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Бистиң философтуг, экономиктиг, бүгү ниитилел дугайында эртемниң амыдыралдың негелделеринден билдингир хоорук чоруунуң дугайында ТК-ның Политиктиг илеткелинде үндүрген түңнелди онзагай харысалгалыы-биле бистиң чөвүлел хуралывыс көөр ужурлуг дээрзиниге чөпшээрежир боор силер, эштер, деп, Е. К. Лигачев оон ыңай чугаалаан.

Ол чүл дээрге философияда-даа, политиктиг экономияда-даа, төөгү эртемнеринде-даа чедип алдынган чедиишкиннерни хүлээп көрбес дээни ол эвес болбайн аан. Ниитизи-биле алырга, ниитилел эртемнеринде херектиң байдалы үениң негелдезинге амдызында оранчок дүүшпейн турар. Эреңгейлээр, шагда-ла билдингир чүвени катаптаар, чаа чүведен сестир, бүгү-ле чүвени өскерилбес кылдыр бадыткаар чоруктар мында калбаа-биле пептерээни хараадаңчыг-дыр. Бөлүглежир, бот-боттарын мактажыр, эртем ажылын чорударынга бодунуң туружун шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрбес чоруктар эртем коллективтеринге бо-ла таваржыр. Эде тургустунуушкунун чорудулгазын нииити кыйгырыглар, политиктиг хоозун чүлчүрүүшкүннар-биле чаап эрттирип каарын оралдажып турар.

Ниитилел эртемнеринде четпестер дугайында чугаалавышаан, философияда ажылдың байдалынче улуг кичээнгейни СЭКП ТК-ның секретары угландырган. Кижилерге чедингир болгаш солун, философчу ажылдар бисте кончуг эвээш. Эртем-техниктиг революция айтырыгларының талазы-биле ханы анализтиг ажылдар база эвээш. Социологтуг шинчилелдерниң теориязы болгаш практиказы үениң негелделеринден дыка хожудап турар. Эртемниг коммунизмниң теориязын хөгжүдери-биле холбашкан ажылдың байдалы эки эвес. Ол эртем болза амыдырал-биле, демиселче чүткүл-биле тынгартынган, коммунизм тургузуушкунунуң эң мурнакчы туруштарының бодунуң идеялары-биле чырыткан турар ужурлуг.

Төөгү-партия ажылының талазы-биле шинчилелдерниң амгы үеде байдалы шыңгыы кичээнгейни хаара тудуп турар. Төөгүлүг хөй-хөй болуушкуннарның ужур-дузазын бичеледип, ооң арыннарын үе аайы-биле анаа-ла дүжүрүп бижиир чорук ол эртемде ажыл-херектиң байдалынга багай салдарны чедирип турар. Ленинниң партиязының төөгүзү, ооң сураглыг ажылдакчыларының, эң буянныг идеалдар дээш демиселге амы-тынын берген миллион-миллион коммунистерниң намдары чамдыкта кончуг эреңгей бижиттинген болгулаар, төөгү талазы-биле хөй-хөй номнар болгаш чүүлдер кандай бижиттингилээнинден номчукчуларга сонуургаңчыг эвес. Эртемниң ол адырын хөгжүдери дээш харысалгалыг албан черлери болгаш организациялар, хамыктың мурнунда Марксизм-ленинизм институду, мында мөөңнеттинген айтырыгларны сайгарып көрүп, оларны шиитпирлээриниң аргазын тывар херек.

Мурнувуста улуг ажыл бар деп, Е. К. Лигачев демдеглээн. Ону шиитпирлээр төлээде, эртемденнер коллективтеринге угаан талазы-биле күжениишкин үндүрер болгаш дилеп тывыышкын зоназын тургузары тоң чугула. Аңаа кол чүве—чогаадыкчы чугаалажыышкынны чорударынга таарымчалыг байдалды тургузары. Олар болза эртемге үндезилеттинген билиглерни байдарының ажыктыг аргалары болган турар хүлээлгелерлиг.

«Марксист кижи дүүнгү хүннүң теориязындан... халбактанмайн, а дириг амыдыралды, амыдыралдың ыяк шынныг фактыларын барымдаалап көрүп, маргыш чок шынның бодунга шиңгээдип алган турары чугула»— деп, В. И. Ленин чугаалаан. Амгы бистиң бо хүннерде-даа эртемден кижиниң партийжи туружу эргижирээн үзел-бодалдарга бодун эптештир тургузуп билири-биле эвес, а ниитилелде өйү келген өскерилгелерни эртемге үндезилеп угаап-бодап, социализмниң херек кырынга быжыглаарынга шиитпирлиг дузалап шыдаар аргалыы-биле тодараттынар. Ыргээр чугаалаарга, СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ниитилел эртемнерин эде тургузары —нарын-даа, хөй талалыг-даа сорулга. Ону боттандырарынга политиктиг болгаш идеологтуг магадылалдар ниитилелде тургустунган.

Оон ыңай дээди болгаш ортумак тускай өөредилгениң бистиң чуртувуста тургустунган системазын эде тургузарының айтырыгларынга ол доктааган. Чаа ниитилелди тургузарынга дээди школаның чедиишкиннери бүгүдеге билдингир дээрзин демдеглээн. Ынчалзажок сөөлгү чылдарда мында четпестер илереп келген, специалистер белеткээринге ниити сан-түң сүрер чорук колдай берген. Башкылар коллективтеринге мергежилдиг аныяктар ажылдадыры кошкаан. Ындыг байдал чуртка таарышпас, негелдеге дүүшпес болбайн аан. «Чуртка дээди болгаш ортумак тускай өөредилгени эде тургузарының кол угланыышкыннары» деп СЭКП ТК-ның төлевилелин дээди өөредилге черлеринге эвес, а херек кырында чер-черге чугаалашкан. Ынчангаш дээди школаны эде тургузар дугайында партияның кол документизи миллион-миллион совет кижилерниң коллективтиг угаан-бодалын, амыдыралчы дуржулгазын болгаш бүзүрелин бодунда сиңирген деп чугаалап болур.

Дээди школаны эде тургузары ниитилел эртемнериниң кафедраларынга база дорт хамааржыр. Олар боттарының ажылын канчаар эде тургузар ужурлугул? Ол айтырыгга харыылавышаан, ниитизи-биле дээди өөредилге черлеринге ниитилел эртемнерин өөредириниң системазы тургустунган деп, Е. К. Лигачев чугаалаан. Оон ойталаар дугайында чугаа чорбайн турар. Эде тургузуушкун хамыктың мурнунда башкылаашкынның шынарын, ооң ажыктыын үндезини-биле бедидерин негеп турар. Ону чедип алыр төлээде, бирээде, башкылаашкынның практикаже шиитпирлиг-биле чоокшулаштырары эргежок чугула.

Ийиде, эде тургузуушкунуң кол негелдези — ол дээрге башкылаашкынның идей-теоретиктиг, өөредилге-методиктиг деңнелин бедидери. Кол айтырыг — ол дээрге чаа өөредилге номнарын белеткээри. Бар өөредилге номнары эргижирээн. Дээди өөредилге черлериниң философия, политиктиг экономия, эртемниг коммунизм талазы-биле өөредилге номнарын тургузар талазы-биле конкурс амгы үеде чоруп турар. СЭКП төөгүзүнүң талазы-биле өөредилге номунга конкурс чорудары база көрдүнүп турар. Чаа өөредилге номнары амгы үениң негелделеринге, ниитилел эртемнерин өөредирин эде тургузарының сорулгаларынга дүүшкен турар ужурлуг.

Үште, эде тургузуушкун кафедраларның эртем-шинчилел ажылдарын бүгү талазы-биле идепкейжидерин негеп турар. Кафедраларның эртем талазы-биле ажылын алыс сорулгалыг планнаашкынче киирерин күжениишкинниг чорудар, дээди өөредилге чериниң эртем талазы-биле секторунуң бар улуг аргаларын чөп ажыглаар херек.

Дээди школаны эде тургузар ажылдың ниитилел эртемнериниң кафедраларының ажылының чедиишкинниг болуру ол чорудулгага партийжи удуртулганың шынарындан шиитпирлиг-биле хамааржыр деп, Е. К. Лигачев чугаалаан. Дээди өөредилге черлериниң парторганизациялары ам 375 муң ажыг коммунистерни хаара тудуп турар, оларның аразында 112 муң хире студентилер бар. Ол дээрге — улуг күш-түр. Ынчалзажок дээди өөредилге черлеринге, ылангыя ниитилел эртемнериниң кафедраларынга, партийжи удуртулганың деңнелин шиитпирлиг-биле бедидери эргежок чугула.

Партийжи удуртулганың кол чүүлү — ол дээрге профессор-башкы кадрларны шилиири, таарыштыр тургузары база кижизидери-дир. Башкының интеллектуалдыг, идей-политиктиг болгаш аажы-чаң шынарлары өөредилге-кижизидилгелиг бүгү чорудулгага шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар.

Дээди өөредилгеге партийжи удуртулганы экижидеринге дээди өөредилге черлериниң партия эге организацияларының ажылын идепкейжидери бирги чергелиг ужур-дузалыг. Ол ажылды идепкейжитпейн, эде тургузуушкунуң сорулгаларын шиитпирлээри, ниитилел эртемнерин башкылаарының херээн бедидери болдунмас. Чогум-на партия эге организациялары эде тургузуушкуннуң канчаар чоруп турарын боттарының контролюнга ап, дээди өөредилге черлериниң коллективтериниң амыдыралынга демократтыг, бот-башкарттынышкынныг үндезиннерни калбартырын хандырып, комсомол болгаш профэвилел организацияларының ролюн бедидип, дээди өөредилге черлериниң эртем-педагогиктиг бүгү кадрларының марксисчи-ленинчи белеткелиниң экижээн турарын чедип ап, ниитилел эртемнериниң кафедраларының ролюн бедидер херек.

Дээди школаның негелде-хереглелинче күрүне дыка көвей акша-хөреңгини үндүрүп турар деп, Е. К. Лигачев түңнелинде чугаалаан. Ынчалзажок бүгү эде тургузуушкунну чүгле аңаа ынанып чорудар деп бодаар болза, шын эвес апаар ийик. Дээди школаны эде тургузарын корум-чурумну бүрүн-биле тургузарындан, күрүнениң доктааткан онаалдаларын ыяап-ла күүседиринден эгелээр херек. Партияның съездизиниң идеяларын пропагандалаары, өөредири болгаш боттандырары — дээди өөредилге черлериниң башкыларының бөгүнде эң кол херээ, аңаа эртемден, башкы бүрүзү бодунуң педагогиктиг талантызын, бүгү билиин болгаш күжүн бараалгадыр ужурлуг.

«СЭКП-ның XXVII съездизи болгаш ниитилел эртемнериниң кафедраларының сорулгалары» деп илеткелди ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министри **Г. А. Ягодин** кылган. Дээди школаны хөгжүдер дугайында негелделиг сагыш салыышкын дээш Төп Комитетке өөрүп четтиришкинин илеретпишаан, ниитилел эртемнерин башкылаарын үндезини-биле экижидер болгаш марксисчи-ленинчи теорияны хөгжүдер талазы-биле күжениишкинниг ажылды үе негеп турар деп, ол демдеглээн.

Эде тургузуушкун болгаш ниитилел эртемнериниң кафедралар ажылының шынарын экижидери кадрларның составындан шиитпирлиг чергези-биле хамааржыр деп демдеглээш, илеткелчиниң түңнелинде чугаалаан болза: эде тургузуушкунуң кол сорулгалары тодараттынган. Бо амыдыралчы чорудулгага бодунуң туружун тывары — коммунист бүрүзүнүң, хамааты бүгүдезиниң хүлээлгези.

Ооң соонда санал-оналдар эгелээн.

Дээди школада тургустунган талантылыг күчүлүг бүгү ол потенциалды эде тургузуушкун бодунга сиңирип ап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынга, партияның бистиң мурнувуска салганы практиктиг айтырыгларын улам күжениишкинниг шиитпирлээринге ёзулуг делгем оруку ол ажыдар ужурлуг деп, Воронеж университединиң эртемниг коммунизм кафедразының эргелекчизи **В. С. Рахманин** чугаалаан. Эртем талазы-биле шинчилелдерниң ажыктыын бедидериниң айтырыгларынче кичээнгейни оратор угландырган.

Социал-экономиктиг хөгжүлдениң чугула айтырыгларын ажылдап кылырынче ниитилел эртемнериниң кафедралар ажылдакчыларын калбаа-биле хаара тударының чижектерин СЭКП Свердловск обкомунуң бирги секретары **Ю. В. Петров** чугаалаан.

Дээди өөредилге черлеринге башкылаашкын ажылының практиказы чүгле бот-чогаадыкчы чорукту хөгжүдеринге дузалаар эвес, а чүвени бодунуу-биле ёзулуг сайгарып билир педагог-башкыны хевирлээринге чамдык таварылгаларда ол шаптыктап турар. Амыдыралдан, ооң боттуг айтырыгларындан хоорук теорияның тывылдырганы, ажылдың дүжүметсиг аргаларының уржуу хамыктың мурнунда ындыг чорукка чедирер деп, Москваның энергетика институдунуң философия кафедразының эргелекчизи **Г. С. Арефьева** демдеглээн.

Дүргедээшкинниң теориязы болгаш практиказы, бистиң амыдыралывыстың бүгү адырларын эде тургузары, социал амыдыралдың, демократияның болгаш бот-эргелелдиң айтырыглары, кижи факторунуң ролю болгаш ужур-дузазы, амгы делегейниң тенденциялары болгаш чөрүлдээлери — бо бүгү айтырыгларже «Коммунист» журналдың ажыл-чорудулгазы угланган деп, ооң кол редактору **И. Т. Фролов** демдеглээн. «Коммунист» журналдың дугайында СЭКП ТК-ның доктаалын боттандырар талазы-биле хемчеглерниң комплекстиг планын ажылдап кылып, күш-ажылчы, чогаадыкчы коллективтер, номчукчулар-биле дорт болгаш оперативтиг харылзааларны тудупшаан, ажылдың бадыткаттынмаан хевирлерин болгаш аргаларын шүгүмчүлекчи ёзу-биле редакция эде көрүп турар.

Дээди школаны эде тургузарынга партийжи удуртулганы күштелдирериниң айтырыглары чөвүлел хуралдың киржикчилериниң саналдарынга кедуртүнген, эртемге үндезилеттинген мировоззрениени хевирлээриниң, аныяктарны идепкейлиг хамааты турушка кижизидериниң, өөредилге чорудулгазының практика-биле холбаазын быжыглаарының оруктарын чугаалашкан.

Хурал ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

Беш чылдың кижилери

АЖЫЛ-ИШКЕ СОРУК КИРГЕН

Күске Байыр-оолович чаңчыл ёзугаар куш даңында туруп кээп, суугузунга курлаг будуктарны ужудуп каап, дашкаар үнүп, өртегде аъдынче базыпкан. Хүннүң чыгы хөй кадарып мунар саактаар дорук аъдын өг чанынга чедип эккелгеш, оозун шалыпкынны кончуг эзертепкен. Өг иштинде шай согаажының токкулаан даажы дыңналган. Ооң кадайы Севилдей Таптаановнаның туруп келген, шай хайындырып орары ол.

Хойжу аъдын баглааш, шеттер-биле туткан кажаада хоюн ажыдып, өдектен үнлүр ай дешкеш, өөнге кирип кээрге, кадайы хой сүдү-биле сүттээн хоюг сарыг шайын ээп, хаарган далганны калбак таваакта салып алган, шай аартап олурган.

— Бөгүн хойну мен чандырайн, кадай. Өөредилге чылы каш хонгаш эгелээр болгай. Уруглар дыштаныш алзыннар, ном-дептерин номчуп, катаптазыннар.

Севилдей, Күске Ооржактар чеди уругну өстүрүп, кижизиткен. Оларның улуг уруглары Владимир, Марта, Шарлотта ортумак школаны дараалаштыр доосқаш, күзелдериниң аайы-биле мергежил чедип ап, тускай ажылдап чоруурлар. Арткаңнары — школачы оолдар Эрес, Шолбан, Экер-оол, Омак чай кээрге-ле, ада-иезинге дузалажып, хой кадарыжып, сиген-ширбиил, одаар ыяш белеткежип, чайгы дыштанылгазын ажыктыг, солун эрттирип чаңчыкканнар.

Ортумак дурт-сынныг, сиирең мага-боттуг, кара-хүрең арын-шырайында сыгыглар арбыдай берген, бежен харны ажа баскан кижи—Күске Байыр-оолович ол.

Ол дуранын чүктепкеш, ажикче углап бар чорда, кадайы ылавылап айтырар:

— Чаъстыгда кедер плажың, тырттар таакпың утпадың бе?

Өөнүң эр ээзи, хөй чылдарда кады чурттап, амыдыралдың ажыг дузун, амданныг чулуун кады амзап келген эргелиг эжи дээш Севилдей Таптаановнаның үргүлчү сагыш човап чорууру-даа чоң. Кыштың соогу, чайның изии, хат-шуурган дивейн, күрүнениң малын ышкынмас, хоратпас дээш олар канчаар ажылдап келбээн дээр. Хойжу кижиде дыштаныр хүн деп чүве бар эвес. Дүне база хойжу күзеттээр болгай, оон башка чүү-даа туруп болур. Кышкы үеде хой түлүктеп төрүй бергенде, олар ийиниң уйгу-дыжын-даа уттуптары хөөредиг эвес. Бо хойжу өг-бүлениң каш чыл улаштыр сакманчылар чок ажылдап турарын салбыр баштаар чери биле-тура-ла, дээштиг хемчеглер ап, оларга дуза, деткимчени көргүспээнин чугаалавас арга чок.

Севилдей, Күске Ооржактар он алды чыл бурунгаар «Барлык» совхозтуң Хонделең салбырынга төрүүр хой хүлээп ап, мал ажылынче киргеннер. Аңаа ажылдап келген чылдарында эки диртип мактадып, аргажок багай диртип бактадып-даа көрбээннер. Бир-ле катап оларның аалынга орук аайы-биле совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының ынчангы эргелекчизи турган Д. Н-С. Саая (амгы үеде «Дөң-Терезин» совхозтуң директору) кире дүшкен. Шайлап орар аразында ол малчыннарга Бижиктиг-Хаяга хойжулаарын сүмелээн. Хойжулар даргага дорт харыы бербээн, боданып көөр болганнар.

Түңнелинде барып, ол-ла чайын Бижиктиг-Хая хойжу бригадазынга ажылдап, бир кодан дуңгуш хойну хүлээп алган. Чүгле районда эвес, харын-даа республикада дээре көргүзүглүг шак ол хойжу бригадага ажылдаары солун-даа, харысалгалыг-даа болган. Оон бээр ам алды чыл эрткен. 1980 чылда дуңгуш хойдан чүс башка онаашты 87 хураганны камгалап алгаш, социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткеннер. Көргүзүглер чылдан чылче бедип орган. Үе-шагның байдалы ажыл-ишчи кижилерден негелдени-даа күштелдирип келген. Коммунист кижи болганда, Күске Байыр-оолович ол дугайын ханы медереп билип, улам хол дыңзыг ажылдап, өскелерге үлегерин көргүзе берген.

Эрткен шириин, чударгай частыг 1985 чылда олар төрүүр чүс башка онаашты 97 хураганны доруктурган. Бо чылын 114 хураганны камгалап ап, хой бүрүзүнден ортумаа-биле 2 кг, 800 грамм дүктү кыргып алганнар. Ол дээрге районда эң бедик көргүзүглерниң бирээзи болган.

Амгы үеде дуржулгалыг малчыннар Агылыг-Шат деп черде күзеглеп орар. Оларның кодаңында 300 төрүүр хой чайгы үеде эки семирээн, ам агылыг, кадар оъттуг, хоорзуннуг черде улам-на күш-деңгилдени ап турар. Хойжулар он ажыг тонна сигенни, он тонна кургаг өлекти бөлүп, белеткеп алган.

Олар кыштаглаашкынга белен. Ынчалза-даа хойжу өг-бүлениң хомудалы бар. Ийи чыл бурунгаар чайын оларның кыжын чурттап олурган бажыңын, чунар-бажыңы бир кижи бускаш, Бижиктиг-Хая суурда көжүрүп эккеп алган, ам ында чүү-даа болбаан чүве ышкаш чурттап орар. Күрүнениң өнчү-хөреңгизинче кара туразында холун суп, ужур-дүрүмге удур үүлгедиг кылып каарга, салбырның удуртукчулары ону биле-тура, кандыг-даа хемчег албааны элдептиг. Ол бажыңның ээлери ол дугайында айтырыгны хөй удаа тургускан, кандыг-даа түңнел чок. Ол-ла хомудалга немештир оларга почтаның орта келбейн турарын чугаалавайн барып болбас. Солун, сеткүүл — хойжунуң база бир чугула хереглели-ле болгай.

Хой ажылынга ижиккен, ооң чажыттарындан эвээш эвести шиңгээдип алган, ажыл-ижинге сорук кирген, чүткүлдүг хойжулар хүннүң негелделеринге дүүштүр улам тура-соруктуг ажылдап турарын кижи магадавас арга чок. Маадырлыг күш-ажылда боттарының ёзулуг туружун тыпкан кижилер ол.

Чорууңар чогуп, улуг түлеңер бүдүп, сорулгаңар боттанзын, эрес-кежээ хойжулар!

В. ХОМУШКУ.

Барыын-Хемчик район.

СПЕЦИАЛИСТЕР АЖЫЛДАЙ БЕРГЕН

ШЫНГА ХАРЫЫ

Бо чылдың июль 22-де үнген «Шынга» И. Успун-Доржунуң «Ара кагдынган кудуктар» деп чүүлү парлаттынган. Автор ук чүүлге Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң девискээринде ажыглал чок кудуктар дугайында бижээн. Ук материалга хамаарыштыр харыыны улус депутаттарының Мөңгүн-Тайга район Совединиң күүсекомунуң даргазының оралакчызы К. Б. Донгак чоруткан. Ооң дыңнадканы болза:

«Ара кагдынган кудуктар» деп материалды хынап көрдүвүс, фактылар бадыткаттынган. «Мөген-Бүрен» совхозтуң девискээринде 7 кудуктуң 5-ки ам ажылдап турар. Кара-Даг баарында кудуктуң ам-даа ажыглал чок турары шын. Ону септеп, ажыглалга киирер дугайында айтырыгны республиканың Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунга тургускан бис.

Бистиң негелдевиске ук министерство харыылаан, специалистер ам чедип келген, ажылдап турар.

ҮЛЕГЕРЛИГ МАЛЧЫННАР

Бо чылын мурнакчы хойжулар Төгерик биле Алас Тюлюштер төрүүр чүс хойга онаааштыр 106 хураганны камгалап ап, бир хойдан-на 3 кг дүк кыргыыр тургаш 3 кг 200 граммны кыргып алган. Олар Аргалык деп черде кыштаанда мал кажааларының септелгезин боттарының күжү-биле кылып алган. Чурттаар бажыңның септелгези бүрүн доозулган. Электри шугумун база септедип алганнар. Хойнуң тарып боозадылгазын чогуур хуусаазында эрттиргеш, хыналдазын чоруткан. Оларның хою кыжын январь айда 20—24 хонук иштинде, хүнде 20—25 баш чедир оолдаар кылдыр тарылганы чоруткан. Ол ышкаш кажааны одап чылыдар чоруктап олар уштунуп, хураган кажаазының ханаларын манза-биле ийи каът кылдырткаш, аразынче өдек урган, ыяк тырып каан.

— Хураганны кажаага олавас арга-биле өстүрери ёзулуг-ла чогумчалыг-дыр. Бис мурнунда чылдарда кажаа иштинге от салып тургаш, канчаар-даа кызып ажылдааш, 98-тен ору хураган ап көрбедивис. А эрткен чылын кажаа иштинге от салбайн ынча хураганны алганывыс хураганны ол арга-биле өстүрериниң ажыы бар дээрзин тодаргай көргүстү. Кажаага от салырга, кажаа иштиниң температуразы чаңгыс аай турбас, ынчангаш хураганнар хөрээнге дегдирип, өлүр чоруу хөй болур чорду — деп, Төгерик Даңдакович чугаалады.

Оларның кыштаа хөй малга ындыг-ла кончуг таарымча чок чер. Оларлары шупту арга чарык черлерде. Эрес-кежээ малчын өг-бүле кыштаанга баргаш, баштай малын хар улуг дүжер чоога черлерге оларладыр, а октябрь айны сөөлзүредир хоюнга немелде чемнерни берип эгелээрлер. Хойнуң ажаалда-чемгерилгезин ынчалдыр планнап чорударга, хойнуң күш-деңгели баксыравас, чаш төлү боткур, шыырак, аарыг-аржыкка белен алыспас болур.

Төгерик Даңдакович — он бирги беш чылдың шалыпчызы. Ол беш чыл планындан ажыр чеден беш хураганны, топпа чыгыы дүктү кыргып берген. Мурнакчы хойжу он ийиги беш чыл планын ажыр күүседиринге база бүзүрелдиг ажылдап турар.

— Бистиң хойжуларывыс шуптузу бо малчын өг-бүле дег ажылдаар болза, совхозувус экономиказы дыка хөгжүлделиг болур ийик. Оларда азырадыкчы хөөн чок. Ажылынга өскелерге үлегерлиг, чаа чүүлдерни тып ажылдап турарлар — деп, «Найырал» совхозтуң Аргалыкта бригадазының удуртукчузу Ю. Т. Сундуй чугаалаар болду.

Шынап-ла, мурнакчы хойжулар төрээн совхозунга он бир чыл иштинде хойжулааш, хөй малды өстүрүп берген. Олар аныяктарның дагдыныкчызы хүлээлгезин база эки күүседип чоруурлар. Хөй оолдар, кыстарны чаш хураганнарны өстүрүп, доруктурарынга өөреткеннер. Алас Семёновна уруу Тамараны мал ажылынга өөреткен. Ам Тамара Тюлюш ада-иезиниң үлегерлиг дузалакчызы болу берген.

К. ХЕРТЕК.

Улуг-Хем район.

Кызылдың үлетпүр бараан-нар садыының № 16 магазининде киоск садыгжызы Темир Иргит мурнакчыларның бирээзи. Ол ук садыгга чарлаттынган конкурска «Эн тергиин садыгжы» деп атты база чаалап алган.

Темир Иргит бараан саарылгазының планын ай санында доктаамал ажыр күүседип келген, аалчыларга ол эвилең-ээлдек.

ЧУРУКТА: Т. Иргит.
А. КРЕСТЬЯНИНОВТУҢ фотозу.

МУРНАКЧЫ СААНЧЫ

Улуг-Хемде Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга кежээки саалда эгелей бергенде баарывыска, ында саанчыларның аразында бир эр саанчы база бар болду. Ооң адын Санчай Кызыл-оол дээр. Кызыл-оол Думатович ол фермага 1964 чылдан эгелеп саанчылаан. Чылдың дургузунда бир инекке онааштыр ол ийи муң чедир сүттү саап алыр хүлээлгезин ажыр күүседип келген. Ооң кадайы Санчай Ховалыговна Чыртак база бедик көргүзүглүг саанчыларның бирээзи.

ЧУРУКТА: Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчызы Санчай Кызыл-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АРЫГЛАП, КУРГАДЫП ТУРАР

Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозу сентябрь төнчүзүнге чедир күрүнеге 131 тонна тарааны дужааган.

Совхоз бо чылын 303 тонна кызыл-тасты болгаш 737 тонна арбайны ажаап алган. Бо хүннерде үрезинге болгаш мал чеминге херегләэр тарааны Бора-Хөлдүң шаңында арыглап, кургадып турар. Шаңда ажылчыннар К. Монгуштуң удуртулгазы-биле ийи ээлчегде ажылдап, ОВП-20, ОВС-25 деп машиналар-биле тарааларны дүн-хүн чок арыглап турар. Социалистиг чарышты ында беш хонуктап түңнеп, мурнакчыларны илередип, шаңнап, мактап турар. Бирги ээлчегден хоочуннар Көшкен-оол Монгуш, Долгар Сат болгаш ийиги ээлчегден Мария Конгар, Алимаа Монгуш, Рая Куулар шаңналдыг черлерни ээлеп келген.

О. ОНДАР.

Камналга — экономиканың курлавыры

АРТЫК ЧАРЫГДАЛДАР АМ-ДАА БАР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың хамаарылгазында турар бүгү чуртталга бажыңнарының, албан черлериниң, социал-культура объектилериниң агар септелгезин бистиң эргелел харылап турар. Бо хүннерде оларның агар септелгезин уламчылап, кышка белеткели дооступ турар. Ол ажылдарда 240 ажылчын, албан-хаакчылар хаара туттунган. Чаа аргаларны, чедир ажыглаттынмаан курлавырларны дилеп тыварынче, электроэнергияны, чылыгны, сугну, тудуг материалдарын камныг, чөп ажыглаарынче, ажылды шын организастаарынче угланган тодаргай планныг хемчеглерни чорудуп, бо талазы-биле бедиткен хүлээлгелерни алган ажылдап турар бис.

Ажылчын коллективтер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң негелделеринге дүүштүр сагылга-чурумну быжыглаарынче, ажыл шагын чөп ажыглаарынче чарышты улам калбартырынче, кижи бүрүзү-биле тускайлаң ажылды күштелдиреринче кол кичээнгейни угландырган. Коллектив бо чылдың эрткен сес айларында агар септелге планын 120,6 хуу, ооң иштинде социал-культура объектилериниң септелгезин 101,4 хуу күүсеткен. 10 муң дөрбелчин метр хемчээлдиг бажыңнар дээвиирлерин шифер-биле солаан, 12 бажыңның подъездилерин чугайлап, будаан, 15 бажыңның даштыкы септелгезин чоруткан, 21 бажыңның агаар киирер, чылыг суг дамчылар хоолайларын аштап, арыглаан. Хоорай девискээринде хөй чылдар дургузунда дегбейн келген 16 арыгланыр бажыңның септелгезин чорудкан болгаш аштап, арыглаан. Хөмүр-даш, ыяш одаар үжен бажыңның суугуларын чаартың солаан болгаш бо талазы-биле арткан хамаатыларның дилег-чагыгларын улуг соок келгиже чедир күүседип болур аргалар бисте бар.

Сөөлгү чылдарда партия болгаш чазактың спорт ажылын улам хөгжүдеринче улуг сагыш салып турарын өөренип көрүп, чурттакчы чоннуң дилээн ёзугаар хоорайның чамдык каът бажыңнарының адаанда подвалдарын спорт залдары, өрээлдери кылдыр эде дерип эгелээн. Амгы үеде оларның чамдызында хүрештиң, бокстуң, шой көдүрериниң секциялары ажылдап эгелээн. Хоорайның үш школазының өөреникчилери № 3 школаның подвалында боодалга черин боттары дерип, кылып турарлар.

Хамаарышкан бажыңнарын кышка удур хынамчалыг белеткээр дээш кызымак ажылдап турар коллективтерге аалчылар бажыңы (эргелекчизи Л. Н. Тишанова), чунар-бажың (эргелекчизи Л. Т. Оюн), В. И. Шкуркинаның, З. Чернышованың харылап турар № 2, 3 бажың эргелелдери хамааржыр. Коллектививиске хөй чылдар иштинде онзашкан ажылынга ак сеткилдиг ажылдап, үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунуп, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп чоруур ажылчыннар эвээш эвес. Чазаныкчылар Иван Катанов, Шырый Орус-оол, шеверлекчилер Клара Монгуш, Валентина Сарыглар, аштакчылар Мария Топоева, Дансыл Шыырап, Очур-оол Куулар, вахтерлар Сара Маркова, Лидия Семенова болгаш өскелерге-даа коллектив чоргаарланыр.

Ынчалза-даа үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунар, кижи факторунуң ролюн бедидер талазы-биле ам-даа четпес ажылдап турарывысты миннир апаар. Чоокта чаа эрткен хоорайның бүгү коммунистерниң хуралынга бисти шүгүмчүлээни чөп. Бистиң коллектив биске хамаарышкан бажыңнарның агар септелгезин харылап турар. А оларның капитал септелгезин комбинаттың септелге-тудуг эргелели чорудар ужурлуг. А ол эргелел сес айларның планын чүгле 56,7 хуу күүсеткен. Транспортная, Асбестовая кудумчуларда 11, 18 дугаарлыг бажыңнарны бүдүн чай дургузунда септеп чадааны ону көскүзү-биле херечилеп турар. Ооң-биле чергелештир ол эргелелди-даа, бисти-даа бир дөмейлештирип турар чүүл бар. Ол дээрге — кылып турар ажылывыстың шынары. Ол дээш чоннуң чөптүг негелделерин удаа-дараа дыңнап ужурга таваржып турар бис. Чамдык чүүлдерни катап эде кылыр таварылгалар-даа тургулаар. Камналга дугайында шыңгыы айтырыг тургустунуп турар бо үеде ол дээрге бистиң ажылывыстың бир эң четпес талазы боор турар.

Ооң-биле кады общежитиелерни, чуртталга бажыңнарын камныг эдилээр талазы-биле чамдык чүүлдерни маңаа айтыры чугула. Эргелел, чижээлээрге, чүгле эжиктер кылырынга, септээринге чыл санында 4 муң рубль чедир акша-хөреңгини, бажыңнарның соңгаларын, эжиктерин катап шилдээринге элээн каш муң дөрбелчин метр шилди үндүрүп, чарыгдап турар. Ындыг турбуже олар үр-даа болбаанда катап үрелип, буступ калгылаан болгулаар. Ону өскээртен кандыг-бир кижилер кээп ынчап турбас-ла болгай, ол бажыңнарның чурттакчыларының боттарының чурттап орар оран-савазынга ээ ёзу чок хамаарылгазы ол-дур. Дежик эжик, бузук соңга кышкы соок үеде артык энергияның, чылыгның эвээш эвес чарыгдалдарын болдурар болгай. Чоокта чаа септеттинген бажыңнарның подъездилерин уруглар шийип, оюп, шокарлап эгелээн. Мындыг хевирлиг четпес чүүлдерни ам-даа эвээш эвести адап болур.

К. АК-КЫС,
«Тыва даг-дүгү» комбинаттың чуртталга-коммунал эргелелиниң начальниги.

Мурнакчы дуржулганың адрези

БРИГАДА КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Чадаананың хөмүр-даш разрезинге эрттирген ийи хүнүм дургузунда аңаа дыка хөй мурнакчылар-биле ужуражыр аргалыг болган мен. Оларның кижи бүрүзүнүң дугайында очерк азы бүдүрүлге чурумалы бижип болур ийик. Олар аңаа боттарының күш-ажылы-биле, дагжы мергежилинге бердингени-биле, ажылчын ат-алдарынга хумагалыг хамаарылгазы-биле төлептиг. Кижилер боттарының хууда салым-чолу-биле, назы-хары-биле, аажы-чаңы-биле бот-боттарындан ылгалдыг. Хөй кижилер-биле чугаалажып, беседалажып келгеним соонда оларны шуптузун каттыштырып турар ниити чүүлдү тыптым: шуптузу ажыл-ижинге бердинген бөдүүн, ак сеткилдиг, бедик харысалгалыг кижилер болду.

А бо кыска очеркке чаңгыс кижи дугайында эвес, а бригада, аныяк коммунист, Улустарның найыралы орден-биле он бирги беш чылдың түңнелдери дээш чоокта чаа шаңнаткан Владимир Сандыкович Монгуштуң удурткан коммунистиг күш-ажылдың бригадазының дугайында чугаалаксадым.

Бригадир-биле чүгле ээлчег доозулган соонда, машиназын солуур эжинге хүлээдиптерге, ужуражыр аргалыг болган мен.

— Ам силерниң-биле чугаалажып болур мен — дээш, кадыг-кадыг хавырыктарлыг холун ол менче сунду.

Делгем эгиннерлиг, тырың мага-боттуг эрни даштындан көөрге, оожум, харын-даа шимченгир эвес ышкаш көстүр болду. Калбак арнында чаактары думчуу-биле деңнежиксээн дег. Арнының аян-шинчизинге кадыр хавак улам эрзиг, тоолчургу эрес-маадырлыг хевирни киирип турду.

Машиналар эртип турган оруктан чайлай кылаштааш, экскаватордан ырак эвесте дөң кырынга олуруп алдывыс. Бригадазының, ооң ажыл-ижиниң дугайында сонуургаарымга, ол мынчаар эгелээн:

— Коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп атты чедип алырынга чедир бистиң коллектив белен эвес орукту эрткен. Күш-ажылчы тускай коллектив болур бригада ооң мурнунда-ла шагда турган. А ам хамык чүве чүден эгелээнил? Ийи чыл бурунгаар бригаданы быжыглаарының, планныг даалганы улгаттырарының айтырыы тургустунган чүве. Бо сорулганы боттандырары-биле тодаргай хемчеглерни ап эгелээривиске бистиң ажылывыстың бүгү талалары — экии-даа, багы-даа көстүп келген.

Бир-ле дугаарында бригадада мораль-психологтуг байдал турум эвес, ёзулуг коллективчи ёзу-биле ажылдаарынга четпес турган. Ажылга озалдап кээр, каапкаш эрте чоруй баар, харын-даа бүдүн-бүдүн ээлчегге келбейн баар чоруктар турду. Кымга кым хамаан боор дээн ышкаш сагыштыглар турду. Ынчан бригада хуралынга кижи санын өстүрер бе, планны өстүрүптерге ону бригада шыдаар бе? деп айтырыгларны шиитпирлевишаан, бригада керээзинче шилчиирин, чаңгыс аай наряд-биле ажылдаарын дугуржур ужурлуг турган бис. Чаа тургустунар керээлиг бригаданы удуртурун кымга дагзырыл деп айтырыг база чугула турган.

Ижин-кара чок чугаа болган, чамдык кижилерниң, күш-ажылдың сагылга-чурумун херекке албастарының, эш-өөрүн чедир хүндүлеп билбестерниң арны кызыпдаа турган. Ол дег ёзулуг ажык, принципиалдыг хурал биске ооң мурнунда бооп көрбээн. Мен база өске эш-өөр дег чүве чугаалап турганнарны кичээнгейлиг дыңнап, иштимде бодаңып орган мен. Оларның барык шуптузу планны өстүрериңге чүүлдүгзүнүп, ажыл-херекке, сагылга-чурумга хамаарылганы, бот-боттарынга хамаарылганы үнделезини-биле өскертириниң чугулазын чугаалап турду. Хурал төнүп турда, бригадир кылдыр мени саналдадылар. Сүрээдеп, эш-өөрнүң улуг негелдезин, онаап турар харысалганы уур ирги мен бе деп айтырыг дораан дүвүреди берген. Шиитпир чаңгыс болган. Бригада чөвүлелин база бадылап алдывыс. Ээлчег аайы-биле үш звенонуң удуртукчуларындан аңгыда; аңаа звено бүрүзүнден төлээлекчилерни киирген. Аңаа соңгуур кижилерни аңаа-ла душпу-келгижекке адаваан. Ажылга эң кызымак, сагылга-чурумнуг кижилерни эки, багын санап тургаш, бадылаан чүве.

Ол дээрге бригаданың чаа ёзу-биле ажылдап эгелээринге чүгле бирги негелде ол болган. Бригада чөвүлели тускай негелделерни, бригаданың уставы-даа болгай, ажылдап кылгаш, чугаалажып көөрү-биле хуралга киирген. Бүгү-ле чүвени сагылга-чурумдан эгелээр деп ында көрген. Чаңгыс-даа сагылга-чурум хажыдыышкынын аңаа эрттирбес, буруулуг кижилерге черле эптеш чок болур. Планныг даалганы звенога айыткан турар, а ону күүседири дээш кижи бүрүзү ыяк туржур, күжүн, аргаларын киирер. Бир эвес кым-бир кижи кандыг-бир чылдагаан-биле ажылдавайн турар болза, ооң «чүъгүн» арткаңнары шуптузу үлежир. Бригаданың планы ынчангаш биске шуут хоойлу болу берген. Ону канчап дүрген болгаш эки күүседирин шуптувус шиитпирлээр, эки таарымчалыг саналды кады сүмележип турар апарган бис.

Кижилер ажылдан чөвүлелдиң чөпшээрели-биле үнүп болур, чаа кижи хүлээп алыры база ындыг. Баштайында таарышпааннар-даа турду, ындыглар хөй эвес-даа, каапкаш бардылар. Соонда кээп хүлээп алырын-даа дилээннер бар. Хостуг турар чер кайда боор. Чоруй барганнарның орнунга аныяк оолдарны, шеригден халажып келгеннерни-даа хүлээп алгыладывыс. «Көжүп чоруурларга» хөңнүвүс ындыг-ла кончуг таарышпас, оларда «узун рубль», «чиик ажыл» дилеп чоруурлар база бар.

— Черле ынчаш чаа кижилерни канчаар хүлээп алыр силер?— деп айтырдым.

— Баштай беседалажыр бис, мен азы бригада чөвүлелинден бир кижи негелделеривис-биле, ажылывыс байдалы-биле, канчаар ажылдап турарывыс-биле таныштырар. Негелделер таарыжыр бе, бир эвес шыдаар мен деп санаар болзуңза, билдириишкиниң киир деп сүмелээр бис.

Чамдык кижилер келгеш, көргеш, аңаа-ла чоруй-даа баар-ла-дыр. Оларга шалың улуг — ол эки, шыңгыы сагылга-чурум таарышпас болдур. Ындыгларның биске херээ чок. Бир-ле дугаарында ажыл, сагылга-чурум херек.

Монгуш таакпызын кыпсып, боданы хона берди. Берзеншкен чеңнериниң адаанда холунуң шыңганнары билдирти-ле шимчеп чоруп тур.

— 15 кижи турганындан 23 кижи кылдыр эде тургустунуп, керээлиг комплекстиг бригада деп адаттынар апардывыс. Ында 40 тонна чүък алыр БелАЗ-тарның 12 чолаачызы, экскаваторжулар, слесарьлар, бульдозер башкарыкчылары кирип турар. Хөмүр-даш кырының чер-довураан чазылдырган соонда чайладыр ужурлуг бис. Чылда бир миллион кубометр черниң довураан өскээр чайладыр. Чолаачы бүрүзү ээлчегде 40—50 рейс кылыр, 1500—2000 кубометр довуракты өскээр аппарып тегер. Николай Сат суг болза, тергиин эки ажылдаар кижи — ээлчег үлүүн 150—200 хуу күүседип турар. Ооң чуруу районнуң хүндүлел самбыразында кирген. Бульдозер башкарыкчызы, коммунист Сереноот Каң-оол, экскаваторжу Сергей Донгак болгаш өскелер-даа черле макталга төлептиг. Хонуктуң үш ээлчээнде даалгавыс 45—50 муң тонна довуракты чүдүрүп чорудары. Бригада керээзинче кирер мурнунда мооң чартыын безин шыдавас турган бис.

Мен ооң адаан сан-чурагайларын кызыдып бижип ордум. Ол көрүп оруп-оруп:

— Чүнүң ачызы-биле хөйнү чүдүрүп чорудуп турар апарганывысты билир силер бе?— диди.

Мен өлче кайгап көре бердим. Владимир Сандыкович кажарзымаар хүлүмзүрээш, тайылбырлады:

— Ээлчеглер аразының үезин «ойнап» апкан бис. Оон мурнунда машина, дериг-херекселдерни бот-боттарывыска хүлээнчип, ол-бо чылар-чылбас турувуста ийи шак хире үе эрте бээр турган. Хонукта үш ээлчег солчуп турда, хилис баар ол ийи-ийи шактар бистиң бир кол курлавырывыс болган. Оон ыңай база бир мындыг чүүл. Чолаачы машиназынга мооң мурнунда үрелип туруп алгыже чедир ажылдаар, ооң соонда механик-ле билзинем дээр. Бригада керээзинче кирген соонда херек шуут сыр өскерилген. Бис ам шупту чүве дээш харысалгалыг бис. Бир эвес БелАЗ азы экскаватор туруп алган болза, чаңгыс ону башкарган кижиниң акша-шалыңынга эвес, а шупту бригаданың, шуптувустуң карманывыска дээр. Ынчангаш сээң хайың-биле шупту эш-өөрүң каражадаарын болдурары кижиге шуут халап, бодуң болза канчаар, ажырбас-ла ыйнаан. Чижээ, слесарьларны, электриктерни ап көрээлиңер. Ооң мурнунда олар боттары-ла баш билдинер, кылганда кылыр, кылбаанда кылбас турдулар. Тариф ёзугаар шалыңы чоруп-ла турар. Бригада керээзинче оларны база киириштирип алдывыс, олар ам база план күүселдезин дээш деңге харысалгалыг. Ол кандыг түңнелге чедиргенил? Оларның ажылдап алыры-даа көвүдээн, ынчалзажок техниканың «кадыы» дээш харысалгазы улгаткан. Оларның бүрүузу-биле техниканың аңаа турары дыка кызырылган.

Бригаданың ажыл-ижинге бодумнуң шын туружумну база-ла дораан тып албаан мен. Баштай чаңгыс звено-биле оон-на ээлчээнде ажылдап турдум. Ынчан аңгы-аңгы ээлчеглерге бригадирниң киржилгези херек айтырыглар тургустунуп, бригада кежигүннериниң ажыл-ижин эки билбес байдал барын эскердим. Ам звенолар удуртукчулары кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлептеринге дадагалзавас-даа болзумза, чаңгыс ээлчегге, аңгы-аңгы звенолар-биле ажылдап турар апардым. Ийи-ле чыл иштинде бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлеп апкан, хамык багывыстан адырылган бис деп чугаалаар болза, меге болур ийик. Планнарывысты, социалистиг хүлээлгелеривисти ажыр күүседип-даа турар болзувусса.

Бригада чөвүлелинге чугаа-биле, арга-сүме солчулгазы-биле хамык өскерилгелерни чедип алыры болдунмас. Бистиң кол эвилелчивис — күш-ажылга киржилгениң коэффициентизи (ККК). Ооң дузазы-биле технологтуг чорудулгаларның хажыдыышкыннары, чамдык кижилерниң чедир ажылдаваааны, өскелериниң чогаадыкчы идепкейи, күш-ажылчы беримчези, хөй-ниити амыдыралынга киржилгези санаттынып турар. А күш-ажылдың сагылга-чурумун үрептер болза, ККК ол кижиниң балл саннарын дораан-на кадып октадыптар, шаңнал төлевирден ооң алыры база кызырлыр. Ол дээрге дыка шыңгыы хемчег, а бисте шаңнал төлевирлери элээн улуг хемчээлдиг. Ынчалзажок бисте сагылга-чурум хажыдыышкыннары бо чоокку үеде чок болган. Ам бис кандыг-даа бичии хажыдыышкын чок болурун чедип алыр сорулганы салган бис.

В. Монгуш бригадазының дугайында чугаалап орар аразында бисти долгандыр хосталы берген звено кежигүннери чыглы берди. Звено удуртукчузу Николай Сат, чолаачылар Василий Ондар, Олег Кара-Сал, Мерген Ондар болгаш өскелер-даа.

Эш-өөрүн олурту көрбүшаан, ол мынча диди:

— Өскээр чугаалапкан эвес мен бе? Мактанып, хөөредиптим эвес бе? Силер чүнү чугаалаар силер, оолдар?

Николай Саттан достур айтырдым:

— Бригада керээзи-биле ажылдаарга кандыг-дыр?

— Ажырбас, таарыжыр-дыр бис — деп, ол кыска харыылады.

А долгандыр турган эштери ооң чаа БелАЗ алганын, удавас чаа бажыңче көжүп кирерин, ооң мурнундаазындан усчок хөйнү — 300-400 рубль чедир ап турарын чугааладылар. Аңаа удур ол бригада керээзиниң мурнунда чурум-сагылганың кандыг турганын, байдалдың канчаар өскерлип келгенин база төөгүлей каапты. Ам бисте байдал багай бе деп айтырыгны салгаш, боду-ла эки деп харыылап, ажылчын кижиге оон артык кайын турар деп түңнеди.

Чадаананың хөмүр-даш разрезинде чаартылгалар дугайында өске-даа черлерге дыңнадым, ынчалзажок кандыг-даа бүдүрүлгеде дег, ында шиитпирлээр айтырыглар хөй. Оларны чаа ёзу-биле көрүп, бригада керээзинче В. Монгуштуң бригадазының шилчээни дег тура-соруктуг шиитпирлиг сегирип ап, херек апарганда үстүнде организацияларга-даа айтырыгны шыңгыы тургузар болза, олар чүнү шыдавас деп!

В. ПИВОВАРОВ,
журналист.

ЧУРУКТАРДА: комплекстиг бригаданың бөлүк кежигүннери; бригадир Владимир Сандыкович Монгуш.

Авторнуң фотолары.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛ ТУРДА

Кижилерниң чурттаарынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар турда, хамаарышкан участоктарынга бот-идепкейлиг ажылдаар, харысалгазы бедик, сеткил хөөнү эки, план күүселдезинге-даа деми чаңгыс болур. Чонга шак ындыг таарымчалыг байдалдарны тургузар организацияларның бирээзи — хамыктың мурнунда чер-черлерде райполар, садыг бүдүрүлгезиниң кооператорлары. Маңаа чижек кылдыр Сүт-Хөл райпозун ап көрээлиңер. Районнуң чонунуң хүн бүрүнүң хереглел бараанарынга негелдезин бүрүн хандырар дээш райпо чамдык ажылдарны кылып турар. Чижээлээрге, үүрмектеп садар бараан саарылгазының сес айларда планын 103,5 хуу, ниитиниң чемненилге чери 101,9 хуу, боттарының бүдүрүп турар продукциязының планын 101,8 хуу, а белеткел конторазы база бодунуң мурнунда салган сорулгазын күүседипкен.

Ажылдың түңнелдеринге салдар чедирер быра — кижи фактору. Райпо районда эң-не улуг коллективтиг организацияларның бирээзи. Ында ниитизи-биле 210 кижи ажылдап турар. Кадрларны быжыглаар, оларның билиг-мергежилин бедидер талазы-биле чамдык ажыл кылдынып келген. Амгы үеде ортумак тускай эртемниг 24, садыг сургуулун доосказ 36 кижи ажылдап турар. Үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустунуушкун коллективте кандыгыл? Бо айтырыгга райпо даргазы Б. Д. Ховалыг дараазында тайылбырны кылган. Бир-ле дугаарында, коллектив кежигүннериниң корум-чурумун экижидеринче, ажылга харысалгалыг болурунче сагыш салган. Мооң уламындан чылдагаан чок ажыл шагы үзер, озалдаар кижи чок апарган. Мурнуку чылдарда дег, садыгжылар боттары бараан наар дээш хөй ажыл шагын чидирип, магазиннерин хаггаш чоруп турган чорукту эде көрген. Ам райпога кандыг бараан херегин дыңнадыптарга, боттары чедирип турар болу берген. Оон аңгыда садыгның ажылдаар, хаар шактарын хынаар комиссия ажылдап турар. Бо чорук күш-ажылчы эвес орулга алыр чорукту болдурбазынга идиглиг болган. Райпо арага аймаан шуут сатпас апарган. Чоннуң үлетпүр болгаш өске-даа бараанарга негелде-хереглели улгаткан. Садыг ажылдакчылары бо бүгүнү өөренип көрүп, чурттакчыларның хандырылгазын экижидериниң аргаларын тып, хемчеглерни ап турар.

Райпо тос суурнуң чонун хандырарындан аңгыда, 31 албан черлерин — ясли-садтар, тос школа-интернатты, эмнелгелерни база хандырар. Манная, гречка, горох, печенье, пряникти уруглар албан черлеринге хуваалтарга, артканын садыгларже үлештирер. Сөөлгү кварталда 23,3 тонна пряник келген. Ону хамаарышкан черлерже хуваагаш, артканын садыгларже үндүрген. Аъш-чем бараанарының магазининге кирип, садыгжылар-биле ужуражып чугаалажырга, хуваалда-биле келген бараанарны чон дораан алгаш баар. Садыгларда чогум макарон аймаа четчир. Үнүш үзүнден аңгыда сөөк биле чаг үстерин Кызыл-Мажалыктың эът комбинадындан эккеп турар. Ынчалзажок магазиннерде бараанарның ассортиментизи негелдеге ам-даа четпес. Ылаңгыя уруглар чеми эвээш.

Ногаа аймаан «Октябрь 30 чылы», «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл» совхозтар өстүргеш, райпога дужаар. Бо чылын чонга ногаа аймаан садары озалдаза-даа, капуста 28 тонна, огурец 300 килограмм, картофель 30 тонна, помидор 1 тонна 700 килограмм, көк-кудча 200 килограмм келген. Эмнелгелерге, уруглар албан черлеринге хуваатынганының артыын чонга саткан. Чимис аймаандан виноград 3 тонна, яблок үш удаа келген. Моон соңгаар чимис аймаан болгаш өске-даа бараанарның янзы-бүрү хевирлерин элбекшидер хемчеглерни ам-даа алырын райпо даргазы чугаалады.

Чагыгларны чурттакчы чоннуң санын барымдаалап киирериндеи аңгыда, бараанарның хуваалдазының шын болурун чедип алыры-биле чергелештир, садыг четкизин калбартыр хемчеглерни ап турар. Чижээлээрге, Сүт-Хөл суурда сүт садар садыгны ажыткан. Чадаанадан 20—22 бидон сүттү хүннүң-не сөөртүп эккелгеш, чурттакчыларга садып турар. Эмчилерге ларёкту тускайлаан. Суг-Аксы суурда школадан аңгыда (буфет тургузар өрээл чок), өске школалар буфет-биле хандыртынган. Үлетпүр бараанарының садыын эрткен чылын ажыглалга киирген. Ноябрьда чаа пекарня ажылдап эгелээр.

Чарыш— чогаадыкчы, бот-идепкейин көдүрериниң бир аргазы, быразы. Ол садыг ажылдакчыларының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге идиг бээр быра. Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга социалистиг чарышты калбартыр дугайында СЭКП ТК-ның Кыйгырыының негелделеринге дүүштүр ажылдаар дээш районнуң чер-чер коллективтеринде социалистиг чарыш түлүк. Райпо коллективиниң садыгжылары база аразында чарыштыг ажылдап турар. Чижээлээрге, чеди айларның түңнелдери-биле ажыл-агый бараанарының садыының эргелекчизи Ө-С. А. Ооржак, үлетпүр магазининиң эргелекчизи В. Ч. Монгуш, Ийменниң хеп болгаш аъш-чем база автомагазиннер садыгжылары чарышка идепкейлиг киржип, планнарын чамдыктары ажыр күүсеткен.

Эки ажыл-иштиг ниитилелдиң чемненилге черлери көдээ чурттакчыларның амыдыралының деңнелин бедидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинге таарымчалыг байдалды болдурар, көдээ чурттакчыларның үезин камнаарынга, бажын ажылын чиигедиринге дузалаар. Сүт-Хөл суурда столовая ындыг негелдеге дүүштүр ажылдап турар бе дээрзин көрүп, улуг повар В. О. Ооржак-биле ужуражып чугаалаштывыс. Эрткен чылга деңнээрге ажылга хамаарылганы, харысалганы шыңгыыраткан. Чемниң шынарын экижидер, ону хөй янзы болдурар дээш сагыш салып турар. Хүнде 400 рубльдиң орулгазын киирер планын ажырып келген. Чемненип келир чоннуң саны хүнде 100—150 чеде бээр. Далгандан янзы-бүрү чемнер быжырарынга Д. Б. Сарыглар мергежээн. Ол хүнде 50—60 рубльдиң орулгазын киирип турар. Белеткел конторазы чоннан кирген кат-чимис аймаан, мөөгүнү хөй-ниити чемненилге черинче дужаап турар. Бо бүгү чемниң янзы-бүрү болдурарынга дузалыг. Ногаа шыгжаар подвал кылдынган. Амдызында 1 тонна капуста урдунган, Картофель, помидор бар.

Г. Н. Донгак эргелекчилээн пекарняда 12 кижи дөрт ээлчег болуп алган ажылдап турар. Хүнде ортумаа-биле 1 тонна 344 килограммны быжырып, Сүт-Хөл суурнуң чурттакчыларындан аңгыда, Ак-Даш, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга, Киров, Ийме суурларның чонун хандырып турар болду. Хлебтиң шынары экижээн. Коллективте Содуй Ондар, Александра Норбу, Күрүнаа Ооржак оларның ажылы эки.

Ниитизи-биле ажылдың кайы-даа коллективтерде чүгээр-даа болза, садыгларда бараанарның ассортиментизи ам-даа кызы. Тодаргайлаарга, уруглар аъш-чеминиң, идик хевиниң ассортиментизи дыка эвээш. Моон соңгаар чоннуң хереглелдерин долу хандырарын чедип алыр дээш ам-даа кызып ажылдаары негеттинип турар.

С. ЧООДУ.

Дүвүренчиг медээ

АЛЫР ЧЕР ТЫВЫЛБАСТААН

«Барлык» совхозтуң девискээринде ногаа бригадазы тургустунганындан бээр элээн каш чылдар эрткен. Сөөлгү чылдарда картофельдиң болгаш ногааның шөлү улгадып, алган дүжүдүн Кызыл-Мажалык суурнуң, Ак-Довурак хоорайның магазиннеринге, хөй-ниитиниң чемненилге, уруглар албан черлеринче киирип, кожазында Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга районнарже безин садып-сайгарып турар.

Бо чылын аңаа 38 га картофель, 30 га капуста, 14 га огурец, 5 га морковь, 5 га свекла, помидор, редиска, хөй чылдыг согуна болгаш өске-даа янзы-бүрү ногаа аймаа тараан.

Ооң чайгы ажаалдазынга Саадак-Терек, Алдын-Булак суурлардан 80 ажыг доктаамал ажылчыннарга немештир ийи ортумак школаның өөреникчилери кирипкен. Ында ийи тракторну, чүък машиназын болгаш автобусту доктаамал быжыглаан.

Звенолорның ажылын башкарары-биле тускай ортумак эртемниг агрономнар Анджела Дайгиранза, Светлана Ымыдан, Мөңгүн-оол Сарыглар томуйлаткан.

Агаар бойдустуң таарымча чок байдалдары туруза-даа ногаажылар бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрген.

— Өстүргеш, ажаап алган ногааларывысты садып сайгарар чер тыппайн бергеден турар бис—деп. бригадир Федора Үүлгей хомудап чугаалаар. 94 тонна ногааны, ооң иштинде 36 тонназ огурецти, 10 тонна помидорну, 20 тонна свёкланы садар дугайында керээлерни Ак-Довурактың ажылчын хандырылга килдизи районда белеткел конторазы, Кызылдың садыг баазазы-биле чарган турган.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылгазының садыг килдизиниң эргелекчизи Т. В. Яковлева аңаа хамаарыштыр мынча дээн:

— «Барлык» совхозтан эрткен айларда керээ ёзугаар 14 тонна огурецти, элээн хөй помидорну алган бис. Чедир бышпааан болганындан чамдызын үндүр бижээн, 338 кг огурец алыр арга чок болду. 240 тонна капустаны моон соңгаар алыр бис.

Шынап-ла, бышпааан азы ажаап алыр хуусаларын эрттирипкен, ынчангаш шынарын кудулаткан ногааны ам кым алыр боор. Хөй күш үндүрүп тургаш, өстүрүп ажаап алганы огурец, помидор, морковь шөлде болгаш чадагай сери адаанда үрелип чыдары, чамдызын хаван фермазынче аппарып топ турары дыка-да харааданчыг. Согунаны, укропту, свекланы ам-даа алыр черлер тывылбаан. Кымдаа албайн турар ногааларның ажаалдазын ам ара соксаткаш, соок дүшпээнде дүрген морковь, капуста ажаарынче кирген.

Чогуур үезинде керээлиг организацияларның мурнунга айтырыгны шыңгыы тургузар, азы ногааларны өске суурларже сөөртүп, садып сайгарарының хемчеглерин дарый алыр турган.

А. ХЕРТЕК.

Чоннуң аас чогаалы

САНЫ ЭВЭЭШ, ШЫНАРЫ ЧАВЫС

Тыва чоннуң хөгжүм херекселдери янзы-бүрү: игил, бызаанчы, дошпулуур, чадаган, хомус, лимби, шоор, эдиски, амырга болгаш өске-даа. Олар чокта музыкалыг аас чогаалын хөгжүдери, чоннуң ырларын күүседири чедимчелиг эвес.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, ооң эртем-методиктиг төвү, Композиторлар эвилели, Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институду база Чурт үлетпүр министерствозу бо айтырыгны шиитпирлеп, ооң келир үезин өөренип көөрү-биле республика конкурузун организастаан. Аңаа тыва хөгжүм херекселдерин кылып белеткээриниң талазы-биле мастерлер чыглып келген. Жюри кежигүннери ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Б. Чыргал-оол, РСФСР-ниң Композиторлар эвилелиниң фольклор комиссиязының кежигүнү, Новосибирск консерваториязының доцентизи, уран чүүл шинчилээр эртемнерниң кандидады Ю. И. Шейкин, Москваның музыка үлетпүрүнүң конструктор-технологтуг эртем-шинчилел институдунуң хылдыг болгаш шыңгыраaш хөгжүм херекселдериниң лабораторея эргелекчизи, техниктиг эртемнерниң кандидады М. В. Гриднев болгаш өскелер-даа конкурска киирген хөгжүм херекселдериниң кылганының шынарын, үнүнүң эткирин, эрги үлегерлер-биле дөмейлешкээн болгаш өске-даа талаларын кичээнгейлиг өөренип, ажыл бүрүзүнге чогуур үнелелди берген.

Кызыл хоорайның № 4 профессионал-техниктиг училищезиниң сургуулу Т.-Х. Ойдупааның кылганы чадаганга даштыкы хевири чараш, национал шинчилиг угулзалаан, ойнаар аргалары хөй, хылдарының үнү чедингир өткүт дээш бирги черлениң шаңналын тывыскан. Чамдыктарның хөгжүм херекселдерин чазап кылырынга шилип алган ыяжы өл, будуктуг.

Конкурс бүдүүзүнде дүвүдалааш-биле шыңар чок хөгжүм херекселдерин эптей туткаш, четчелеп ап, чирик дуглаары чоннуң эгээртинмес эртинезинге, ыдыктыг эдилелинге хумагалыг эвес, хүндүлеп көрбес чорукту херечилеп турар. Оларны кандыг ыяштан, алгы-кеш, хөмден кылып бүдүрерин, чыгдынган материалдарны кайы кезээнге херглээрин, кандыг хырбаны ажыглаарын долузу-биле шиңгээдип албайн чыткаш, национал хевирниң үлегерлиг хөгжүм херекселдерин тургузары берге. Улусчу мастерлерниң дуржулгазынга даянмайн, ону хапызы-биле өөренмейн турарындан кылдынган ажылдарның шынары баксырап турар.

Амгы үениң концерт байдалдарының негелделеринге дүүштүр тыва национал хөгжүм херекселдерин тургузаар дугайында айтырыг дыка хөй чылдарның дургузунда шиитпирлеттинмейн келген. Ол айтырыг өске республикаларда чүгле шиитпирлеттинген эвес, а харын бо хөгжүм херекселдериниң оркестрлери безин тургустунган.

Бөгүнгү хөгжүм хереkсели шын кезектерден шилиттинген, тааржыр үнүнге ылапчыг тургустунган нарын кылыгларның бирээзи. Оларны сайзыраңгайжыдарда үнүнүң онзагай талаларын, национал сүзүнүн камгалап турааш, оларның күүседикчи болгаш техниктиг аргаларын калбартыры, эртемге үндезилээн санаашкыннарлыг шенелделерни кылыры болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээри тыва улусчу мастерлерниң соңгаарлаттынмас сорулгазы болур. Хөгжүм херекселдериниң ойнары болгаш оларның үнүнүң өңнери таарымчалыг болурунга салдар чедирер ону кылыр ыяшты шын кургадырының хүн чурумун тургузары негеттинип турар. Бо талазы-биле дуржулга Казахстан болгаш Киргизияда, Бурятияда, Якутияда мөөңнеттинген.

Конкурска он ажыг районнардан 19 кижи киришкен. Жюри кежигүннери оларның эккелген ажылдарын саны эвээш, шынары куду деп демдеглээн. Эки үлегер кылдыр чүгле чаңгыс чадаганны сүмелээн. Бызаанчының саны харын арбын, а өске хөгжүм херекселдери эвээш делгеттинген. Игил, дошпулуур эдилери бирги черже үнер аргазы чок болганнар. Чүге дээрге оларның күүсеткен ажылдары шынары чавыс, эчизинге чедир хоюглаттынмаан, технологиязы сагыттынмаан. Үрер хөгжүм аймаандан ийи лимбини сайгарылгага киирген. Бирги черлениң шаңналын алган чаңгыс дүңгүрден аңгыла, шаң, кеңгирге, коңгулуур, шоор, эдиски дээн ышкаш хөгжүм херекселдери уттундурган. Хомус саны эвээжээн.

Чамдык хөгжүм херекселдеринде хааржак талазының хөмүн азы шуугайын будааш, ооң кырындан угулзалааш, лактапкан. Ол чорук хылдың үнү эткир болурунга шаптыктап турар. Черле ынчаш тыва хөгжүм херекселдериниң арнында кезээн будуп болбазын тускай эртемниглер сүмелеп турар. Ону билир кижилер угулза арттырып каарда, от-биле өртедип тургаш кылыр.

Мооң мурнунда улусчу шеверлер конкурска киирер ажылдарын кончуг хынамчалыг белеткеп турганын ам хоочуннар сактып чугаалаар. Ынчалза-даа ол конкурстар эреңгей эртип турганындан күзенчиг түңнелдерге чедирбээн. Хөгжүм херекселдерин чаартып сайзырадырынче бурунгаар базым кылдынмаан.

Бо чылгы конкурска, ылаңгыя чамдык игилдерни чудукаралап, далаш-биле буу-хаа белеткээн. Игилдиң хааржактарын кадаглар-биле суг каккылап каан болган. Хылдыг хөгжүм хереkсели кылырының технологиязы чавыс болуп артпышаан болгаш Бай-Тайганың төлээзи Балган Күжүгеттиң бызаанчызы, дүңгүрү эки деп үнелеткен.

Тыва улусчу хөгжүм херекселдерин калбаа-биле бүдүрүп үндүреринге хереглел шагда-ла негеттинип келген. Ону кылып болурунуң аргалары бар. Аңаа чүгле бо айтырыгны сонуургап турарларның чаңгыс аай нитти күжениишкинин каттыштырары күзенчиг.

В. ХОМУСТААР.

ЧУРУКТА: конкурс үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Школа болгаш амыдырал

ЭРТЕМГЕ ҮНДЕЗИЛЕП ТУРГАШ

Школа реформазын боттандырарынга бо шугумга хамааржып турар эртем албан черлериниң киирер үлүү кончуг улуг дээрзи билдингир. Эге школага дөрт чылдыг база ниитизи-биле он бир чылдыг өөредилгеже шилчиирин барымдаалааш, өөредилге программаларын, ол ышкаш өөредилге номнарын таарыштыр эде тургузары негеттинер. Бо ажыл нарын дээрзи чугаажок. Оларны чүге үндезилээш канчаар кылып турарыл? Бо болгаш өске-даа айтырыгларга харыылап бээри-биле РСФСР-ниң Чырыдылгазын министерствозунуң национал школаларның эртем-шинчилел институдунуң Тыва лабораториязының эргелекчизи А. К. Ойдан-оолдан айтырып, солунуң корреспондентизи Б. Д. Дирчин чугаалашкан.

— Лабораторияның ажылында чүү онзагай болуп турарыл, чугаалап көрүңерем.

— Бистиң коллектив улуг эвес, шупту дөрт-ле кижи турган, ам колдуунда үш кижи ажылдап турар. Тыва школаларга эге класстарга орус дылды база тыва дылды болгаш литератураны шупту класстарга башкылаарының эртем-методиктиг хандырылгазын боттандырары —кол сорулгавыс болуп келген. Ол чүл дээрге, үстүнде адааным класстарга болгаш эртемнерге программаларны болгаш өөредилге номнарын сайзыраңгайжытпышаан, өөреникчилерниң билиглерин болгаш чаңчылдарын ханыладыры болур. Бо лабораторияга хөй чылдарда эргелекчилеп келген педагогика эртемнериниң кандидады, доцент Р. Р. Беган, ол ышкаш эртем ажылдакчызы Г. М. Селиверстова эге школаның орус дыл талазы-биле өөредилге номнарын, методиктиг пособиелерин мооң мурнунда-даа белеткээннер, ол ажыл ам-даа уламчылап турар. Тыва дылга хамаарышкан шак ындыг эртем-методика талазы-биле ажылдарны , мен база эртем ажылдакчызы А. М. Монгуш кылып турар бис.

— Школа реформазын амыдыралга боттандырып эгелээшиниң үшкү өөредилге чылы эгелээн. Силерниң лабораторияның мурнунда амгы үеде кандыг сорулгалар эң чугула болуп турарыл?

— Реформаны амыдыралга боттандырып эгелээн чылындан-на бистиң ажылывыс бүрүнү-биле, олче дорту-биле угланган. Бүгү-ле өөредилге программаларын, номнарны бөгүнгү амыдыралчы негелделерге дүүштүр эде тургузуп турар. Бо ажылга республиканың Чырыдылгазын министерствозунуң чанында программа комиссиязы, автор активи-биле кады ажылдап турар бис. Программаларда өөрениринге берге артык чүүлдерни ап каар, эң чугула билиглерни аңаа немей киирер. Өөредилгениң амыдырал-биле холбаазынче, кижизидилгеже (күш-ажылчы, интернационалчы, патриотчу, идей-политиктиг, мөзүшынар) онза кичээнгей салыры негеттинер. Долгандыр турар амыдыралды угаазылап билири, бойдус камгалалының темазы база чугула. Бо бүгү ажылдың түңнелинде экижидип, сайзыраңгайжыткан программалар тургустунган.

Ам сорулга чүл дээрге, бо экижиди кылган программаларга дүүштүр өөредилге номнарын кылыр, ол бүгү чаа структура ёзуғаар кылдынар (1—4 класстарга, 5—11 класстарга). Программаларның 1—4 класстарнын орус, тыва дылдарга төлевилелдери кылдынган. Ам сайгарылганы чоруткан соонда келир чылын үндүрер.

Школа реформазын боттандырып эгелээш, бистиң лаборатория колдуунда эге класстарже кичээнгейин мөөңнээн. Ол класстарга өөредилге-методиктиг комплексти баштай тургузуп алыры чугула деп көрген, оон чоорту ортумак болгаш үстүкү класстарже шилчиир бис. Эрткен чылдарда ниитизи-биле он чеди өөредилге-методиктиг пособиелерни үндүрдүвүс. Келир өөредилге чылында алды харлыг бирги классчыларга «Үжүглел», аңаа методиктиг удуртулганы А. Алдын-оол биле кады белеткеп кылдывыс.

— Программаларның болгаш өөредилге номнарының үндүрүлгезин кылырда кол үндезин кылдыр чүнү барымдаалап турар силер?

— Шенелделерни Чадааның № 1 школазында чорудуп турар. Баштайгы удаада констатациялыг шенелдени чорудар. Ооң түңнелин методика чевүлелинге сайгарган соонда, лабораторияның ажылдакчылары бистер методика талазы-биле рекомендацияларны бижээш, ам оларның дээжин ылаптыры-биле хынаар. Оон улаштыр өөредиглиг шенелдени кылыр. Түңнел эки болур болза, шенеп турган чүүлдү өөредилге номнарынче болгаш пособиелерже киирер. Мындыг янзылыг ажылдап турар бис.

Бистер башкыларның курстарының үезинде лекцияларны номчуп, аңаа шенелде ажылдарның түңнелдерин саналдап киирип, башкыларның санал-оналын база дыңнап турар бис.

Чадааның № 1 школазында шенелдени чорударынга кирижип турар Ч. Н. Сендажы, З. К. Серен-оол, К. Б. Сарыглар ышкаш өске-даа башкылар биске улуг дузаны чедирип келгеннер. Кандыг-бир сайгарылгаларны чорударынга Кызылдың педагогика институдунуң башкылары Ш. Ч. Сат, К. Б. Март-оол, Д. С. Куулар, эртем-шинчилел институдундан Д. А. Монгуш, № 2 школада ССРЭ-ниң улустуң башкызы А. А. Алдын-оол, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкылары Н. А. Мистрюкова, Ф. Т. Манзанова дээш өске-даа башкылар кирижип турарлар.

— Республиканың школаларында, ылаңгыя орус дылга, уругларның билии элээн кошкак болуп турар. Бо айтырыг талазы-биле кандыг хемчеглер алыры чугула болуп турарыл?

— Ийе, ол айтырыг бисти база дүвүреттейн турар деп канчап чугаалаар боор. Бодувустуң талавыстан кылза чогуур ажылдарны хире чергези-биле чорудуп кылдывыс. Школа реформазын боттандырары-биле ол ажылдар улам ханылаан. Кол-ла чүве — башкыдан хөй чүүлдер хамааржыры чугаажок. Ол үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар ужурлуг. Кандыг-даа эртемниң башкызы, ылаңгыя дыл башкылары, чаа программаларга дүүштүр чогумчалыг ажылдавас болза, ол боду доктаамал өөренмес болза, мурнакчы арга-дуржулганы ажыглавас болза, чедиишкиннг ажылдаары берге. Чаазы-биле, ёзулуг-ла эде тургустунуп ажылдаары чугула болуп турар.

Тыва школаларның эге клазынга орус дылдың радиокичээлдериниң сценарийлерин лабораторияның ажылдакчылары тургускан, олар чыл санында 17—18 радиокичээлдерни чорудуп турар.

Бистиң ажылывыс Чырыдылгазын министерствозу-биле, республиканың башкылар билиин бедидер институду, ылаңгыя ооң орус дыл кафедразы, орус дыл кабинеди-биле сырый харылзаалыг. Ындыг болганда кайыдаа таланың киирер салыышкыны бериичелиг, дээштиг болур болза, ниити чедиишкин эки болуру албан. Ажылывыста четпестер ам-даа хөй, ону чайладыр дээш долу күш-биле эде тургустунуп ажылдаары чугула болуп турар-дыр. Бистиң талавыстан программаларның, өөредилге номнарының, пособиелерниң эртем-методиктиг талазын улам шынаржыдып, амыдыралче чоокшуладып тургаш, башкылаашкын ажылынга, өөредилгеге салдар чедирерин күштелдирер апаар.

ӨРЕГЕ БҮРҮЗҮ ЧАГЫДЫЛГАЛЫГ

«Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилериниң ортузунга 1987 чылдың солун, сеткүүл чагыдылгазын ында хөй-нити организациялары, парлалга тараадыкчылары организастыг чорудуп турар.

Совхоз төвү — Шуй суурда чурттап турар өреге бүгүдези чагыдылгалыг. Журналдарны. төп болгаш республика солуннарын чагыдып ап турарларның саны элээн өскен. Совхозтуң тускай эртемниглериниң, ажылчыннарының, малчыннарының, механизаторларының, тудугжуларының иштинде боттарының ажылының аайы-биле журналдар чагыдып алганнар хөй.

Ол ышкаш Чаңгыс-Теректиң № 2 хойжу бригадазының бригадири Х. Дадар-оол, бода мал бригадазының бригадири В. Ооржак, суурда почта салбырының эргелекчизи С. Тойбу-Хаа олар болгаш өскелер-даа өг-бүле бүрүзү чагыдылгалыг турарынче чонну организастап турар. Бо эштерниң хамаарышкан участоктарында чурттакчылар эң хөй солун, сеткүүлдерни чагыткан.

Чугула кампания— парлалга чагыдылгазы совхозта уламчылавышаан.

А. КАНЧЫЫР.

Бай-Тайга район.

Редакцияга чагаалар

ТӨРЕЛДЕРИМ БАР БЕ?

Эргим редакция! Сес харлыымда авам аар аарыгга таварышкаш чок апарган. Кижиниң иези дег эриг баарлыг кижи кайда боор. Авамның эргелединиин, мени дээш сагыш човап чорааныр, чажымдан өскүс калган-даа болзумза, черле утпас мен. Вера Домбай-ооловна Дечик-оол деп кижи мен.

1945 чылдың октябрь 22-де Шагаан-Арыг сумузунуң Беддир-Кежиг деп черге төрүттүнген мен. Калган авамны Кыргыс Доспановна Дечик-оол дээр турган. Авамның төрелдерин эки танывас мен. Кижи иезиниң чоок кижилерин таныыр, билир, оларның-биле аралажыр болза эки болгай. Төрелдерим боор улус бар ирги бе?

Адресим: Чаа Шагаан-Арыг, Советская 7, квартира 3. Үш уругнуң иези мен.

Вера ДЕЧИК-ООЛ.

АКЫМ КАЙДА ИРГИ?

Хүндүлүг редакция! Бо чагааны бижиирим ужуру болза, «Шын» солун дамчыштыр акымны тыпчып бээриин диледим. Авам 1979 чылда кады төрээн хеймер эр дуңмаазының улуг уруу-биле угаарлааш мөчээн. Тыппайн турар акым авамның чаңгыс арткан дуңмазы болур. Ол аваммы орнукшудар чылын келген. Оон ол-ла олчаан сураа-даа чок, көрбээн мен.

Чогум боду Кызыл хоорайның хоочун чурттакчызы. Он харлыг турааш, авам-биле үргүлчү баар улус бис. Дыңназарымга, кадайы чок апарган болду. Оон бээр чурттап орар адрези билдинмес. Кады төрээн үш кижи бис, бодум хеймери мен. Дазывыстың ады Хорлуу Тенанимейович Оюн дээр. Бодум Кызыл районнуң Шамбалыг суурда, Терешкова кудумчузу, № 11 бажыңда чурттап орар мен.

Лида ОЮН.

ТВ

ОКТЯБРЬ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00—«Үе». 8.45 — «Уругларга аңчыгаштар дугайында». 9.15 — РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 9.55 — 10.00 — Медээлер. 13.45 — А. Скрябинниң прелюдияларын Ю. Слесарев (фортепиано) күүседир. Төвгеде — — Медээлер. 15.20 — Совет ырының концерти. 15.35 — Орус чугаа. 16.05 — «Чажыттар». Киножурнал. 16.15 — «Мурманск-биле ужуражылга». Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 16.35 — «Орус музей. 3-кү дамчыдылга — «Бурунгу Русьтуң дузалал уран чүүлү». 17.05 — Улуг улуска мультфильм. 17.45 — С. Сосиин—«Сапыктыг диис». Музыкалыг тоол. 17.45 — «Ажылчын хурал». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05—«Дем каттыжылгазы». Тележурнал. 19.35 — «12-ги каът». «Делегей болгаш аныяктар» деп дамчыдылгага капсырылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кадыр ийде». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 2-ги сериязы — «Ийи ай» 22.50 — Д. Бортнянский. Концерт симфониязы. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Тихвинниң аялгалары». Телефильм. 8.35; 9.40 — Төөгү. 4 класс. Крепостной кодээде. 9.00; 13.40 — Англи дыл. Өөредиринниң бирги чылы. 5-ки дамчыдылга. 9.30 —«Сибирьниң төөгү бижикчизи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. «Делегей материалистиг караа-биле». 10.35; 11.40 — А. С. Пушкин — «Дубровский». 5 класс. 11.05 —Аваманың школазы. 12.10 — Нитти биология. 9 класс. Ч. Дарвин. Кылымал шилилге. 12.40—М. И. Глинка «Вальс-фантазия». 13.10—Сээң ленинчи библиотекаң. РСДРП-ниң программазын ажылдап кылырынга материалдар. 14.10 — Ж. Б. Мольер. «Ыызыгуурттанвай берген мещанин». 15.10 —15.15— Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.45 — Симфония оркестриниң концерти. Тыва композиторларның уругларга чогаалдары. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия тевү». Программада: Медээлер. «Октябрь 5 — Башкылар хүнү». 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар». 20.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявская-ның концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 —Силерни Ереван чалап тур. Эстрада дамчыдылгазы. 22.45—01.05 —Хоккейге ССРЭ чемпионады. ЦСКА—«Химик».

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Хөгжүм-шии театрынга

«Россияның танцылары» ансамбльдиң концерти. Программада: Россия федерациязының улустарының танцылары.

Октябрь 6—7-де. Эгелээри 19 шак 30 минутада.

«Енисей» Культура бажыңынга

«Сылдысчыгаш» деп уруглар клувунуң хуралы. «Мээң эргим өңнүүм — башкы». Башкылар хүнүнге турааскаттынган.

Октябрь 5-те. Эгелээри 10 шакта.

Дискотека сезонун эгелеп тур. «Диско стилинге баштайгы көргүзүг».

Октябрь 5-те. Эгелээри 19 шак 30 минутада.

Аныяктарның хөгжүм кежээзи. «Бистиинде кижи бүрүзү өөренир, дыштаныр болгаш ажылдаар эргелиг». Программада: литературлуг тайылбыр, хоорктүскомунуң культура килдизиниң агиткультбригадазының көргүзүү.

Октябрь 6-да. Эгелээри 18 шакта.

«Тыва тудуг» трестиң общежитиезинге

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу О. Калзан-биле ужуражылга кежээзи. Программада: бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерти, дыштанылга кежээзи. Адрези: Чехов кудумчузу, 8.

Октябрь 5-те. Эгелээри 19 шакта.

ССРЭ Конституциязының хүнүнге турааскааткан кежээ. Программада: РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, чогаалчы М. Б. Кенин-Лопсан-биле ужуражылга, бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерти. Адрези: Улуг-Хем кудумчузу, 17.

Октябрь 7-де. Эгелээри 19 шакта.

Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркы.

Уруглар утреннии. Бичии уругларның чуруктарының асфальтыга «Мээң делегейим көрүп турарым» деп конкурузу.

Октябрь 5-те. Эгелээри 12 шакта.

Юрист-биле ужуражылга. «Конституция магадылап тур» деп циклден беседа. Ногаан театрга.

Октябрь 6-да. Эгелээри 13 шакта.

«Халастың өртээ чежел?» деп циклден беседа.

Октябрь 7-де. Эгелээри 12 шакта.

Шупту аттракционнар, ойнаар автоматтар залы, бильярд, теннис залдары доктаамал ажылдаар.

Педагогика институду.

Башкылар хүнүнге турааскааткан кежээ.

Октябрь 5-те. Эгелээри 19 шакта.

Педучилище

ССРЭ-ниң Конституция хүнүнге турааскааткан кежээ.

Октябрь 5-те. Эгелээри 19 шакта.

Аныяктарның дыштанылга кежээзи. (Общежитиеге).

Октябрь 7-де. Эгелээри 19 шакта.

Автооруук техникуму

Конституция хүнүнге турааскааткан байырлыг кежээ.

Октябрь 5-те. Эгелээри 19 шакта.

«Шупту кады найыралдыг өг-бүле бис» деп дыштанылга кежээлери.

Октябрь 5—7-де. Эгелээри 19 шакта.

Эмчи училищези

Дыштанылга кежээлери.

Октябрь 6—7-де. Эгелээри 19 шакта.

№ 4 КПТУ

Конституция хүнүнге турааскааткан байырлыг кежээ.

Октябрь 5-те. Эгелээри 19 шакта.

«Чурттуң аныяк ээлери бис» деп дыштанылга кежээлери.

Октябрь 6—7-де. Эгелээри 19 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

Хем ол чарында элезин алыр черге

Спортчу мотоциклдерге көргүзүглер.

Октябрь 5—6-да. Эгелээри 11 шакта.

Боом даанга

Дельтапланеристерниң көргүзүг ужудуушкуннары.

Октябрь 5—6-да. Эгелээри 11 шакта.

«Сайлык» деп кафе-самолёттуң чоогунга

Школачылар аразынга чиик атлетика кроззунга хоорай болгаш республика маргылдаалары.

Октябрь 6—7-де. Эгелээри 11 шакта.

Дээди спортчу мергежил школазының залынга

Эки-тура «Спартак» ниитилелиниң хоорай чөвүлелиниң элээди оолдар аразынга хостуг хүрешке маргылдаазы.

Октябрь 6-да. Эгелээри 11 шакта.

Агаар

Бөгүн республикага бүргег, аязыр, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 0—5 градус соок болур. Хүндүс 10—15 градус чылыг болур.

Кызылга бүргеп, аязыр, чагбас. Дүне 3—5 градус соок, хүндүс 13—15 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ОКТЯБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Чегемский детектив»** 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Научись танцевать»** 14.00, 15.50, 19.30, **«Затянувшийся экзамен»** 17.40, шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник № 153 15.00, **«Фуэте»** 16.40, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Сказка об отважном кузнеце»** 9.30, **«Джульбарс»** 11.00, 13.10, **«Тайны мадам Вонг»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: **«Посадка на старом автомобиле»** 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

ЧАРЛААЛДАР

Тыва Садыг министерствозунуң Кызылда садыг-белеткел баазазы улуг экономистти, контролёрну, херээжен ажылчыннарны, товароведти, чүдүрүкчүлер бригадирин, чүдүрүкчүлерни, автокар болгаш электрокар башкарыкчыларын, электрикти, чазаныкчыларны, секретарь-машинакчыны, цех начальнигин ажылче чалап тур.

Барзан саарылгазының планының күүсеткени дээш ай санында болгаш чылда ажылдың түңнелдери-биле шаңналды төлээр.

Ажылче албан чериниң автобузу-биле чоруур, буфет болгаш столовая ажылдап турар.

Айтырыгны дараазында адрестен тодаргайлаар: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 17. Телефоннары — 4-16-45, 4-18-66.

КЫЗЫЛДЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНГА

Цехтерде ажылдың көвүдээни-биле холбаштыр иликтиг даараарының болгаш септээриниң хуусааларын чурумчудары-биле «Тувaобувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкының чурттакчы чонга ачы-дузаа чедирериниң чаа хевирин — хуу чагыг-биле иликть септээрин болгаш даараарын баштай бижидилге чоруткаш кылырын нептередип турар. Бижидилгени дараазында адресте чорудуп турар; **Титов кудумчузу 17.** Ону воскресенье болгаш понедельник хүннеринден аңгыда 10 шактан 19 шакка чедир чорудар.

Кызылдың аъш-чем садыы Садыг министерствозунун баазазының девискээринде стандарттыг эвес картофель садыглаашкынын чорудуп турар 1 кг картофельдиң өртээ 7 көпеек.

Бааазаның адрези: Кызыл хоорай, Каменистая кудумчузу, 15 дугаар бажың.

Тываның күрүне филармониязынга «Д» категорияның чолаачызы (ажылының аайы-биле 50 хуу немелде төлевир бээр), 7 машиналыг автопаркка инженер-механик (шалыны 204 рубль), саналга белүүнүң бухгалтери (шалыны 192 рубль) херек.

ШЫН Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларының 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн баргаңза 2-32-75 телефонче долгаар

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3373.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00234